LOCUS nr 3/97 · årgång 9

LOCUS utkommer med fyra nummer per år och utges av: Centrum för Barn- och ungdomsvetenskap vid Lärarhögskolan i Stockholm. ISSN: 1100-3197.

Redaktion

Ansvarig utgivare: Bengt Börjeson. *Redaktör:* Tilda Maria Forselius. *Adress:* Lärarhögskolan i Stockholm, Centrum för Barn- och Ungdomsvetenskap, Box 34 103, 100 26 Stockholm. *Telefon:* 08-737 55 85. *Telefax:* 08-737 56 94. *E-post:* Locus@lhs.se. *Besöksadress:* Konradsberg, Gjörwellsgatan 16. *Redaktionskommitté:* Bengt-Erik Andersson, Tilda Maria Forselius, Britta Jonsson, Ingrid Karlsson.

Form och produktion

Grafisk form: Emelie Bernhard. *Sats & tryck:* www.t-tryck.se, Stockholm 1997.

Prenumeration

Prenumerationen kostar 200 kr/år inklusive porto, enstaka nummer 50 kr plus porto. Beställ från HLS Förlag, Box 34103, 100 26 Stockholm. *Telefon vx:* 08-737 55 00. *Fax:* 08-656 11 53. *E-post:* Locus@lhs.se

INNEHÅLL

3 Redaktören har ordet

4 Notisblocket

6 Matematik, längtan och flickor

Finns det ett samband mellan hur matematik är konstruerad och hur flickor formas till lydiga, "normala" och goda kvinnor? Kan man genom att lyssna till hur barn talar om sagor förstå hur deras tankar kring manligt/kvinnligt formas? De båda genus- och pedagogikforskarna Valerie Walkerdine och Bronwyn Davies har, var för sig, gjort banbrytande insatser för förståelsen av hur flickor "skapas" i förskolor och skolor. *Kajsa Ohrlander* presenterar några huvuddrag i deras forskning.

17 Bli pojke? Bli flicka?

Könstillhörigheten skapas socialt, men denna process är långt mer komplicerad och motsägelsefull än vi vanligtvis erkänner, skriver den australiensiska utbildnings- och genusforskaren *Bronwyn Davies*. Barn väljer ständigt ur ett spektrum av budskap och möjligheter som ligger inbäddade i kulturens tänkesätt och handlingsmönster.

32 Att göra sig hörd och sedd

Pojkar på daghem får mera stöd för att uttrycka sig än vad flickor får. I vuxenstyrda situationer samspelar de mer aktivt med personalen, och får högre grad av gensvar. Det menar *Birgitta Odelfors* som gjort en undersökning vid tre daghem.

40 En "ny" näsa – en "ny" identitet?

Kosmetisk kirurgi eller så kallade skönhetsoperationer blir allt vanligare. Det händer att unga kvinnor med ursprung i Mellanöstern opererar näsorna, vilka de själva upplever som alltför kraftigt markerade. Hur kan man tolka ett sådant fenomen? frågar *Ann Frisell Ellburg*.

52 På spaning efter kompetensen

Vad händer när män tar plats i förskolan? Bidrar de med annat kunnande och andra kvaliteter än den kvinnliga personalen? *Ingrid Karlsson* recenserar en nyutkommen bok av Pirjo Birgerstam med flera.

58 Nya böcker
61 Aktuella doktorsavhandlingar
62 Centrum för Barn- och Ungdomsvetenskap
64 Kommande program

Hur blir flickor "flickor" och pojkar "pojkar"?

POPULÄRVETENSKAPENS VECKA
23–29 nov 1997

Välkommen till vår öppna, avgiftsfria halvdagskonferens kring aktuell genusforskning om barn och unga. Möt flera av medarbetarna i detta nummer av LOCUS och hör dem tala om sin forskning. *Tid:* måndagen den 24 november kl 13-17. *Plats:* rum 248, Lärarhögskolan, Konradsberg, Gjörwellsgatan 16, Stockholm. *Arrangör:* Centrum för Barn- och Ungdomsvetenskap.

Program:

Hur skapas könet? Aktuell genusforskning och teorier
Ingrid Karlson, forskarstuderande i pedagogik , tidigare förskollärare

Att göra sig sedd och hörd. Villkor för flickors och pojkars kommunikation i förskolan
Birgitta Odelfors, fil. dr , pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet, tidigare förskollärare

Blod, ben, brosk och smärta. Om unga kvinnor och kosmetisk kirurgi
Ann Frisell Ellburg, forskarstuderande i socialantropologi, Stockholms universitet

Populärvetenskapens Vecka pågår 23-29 november 1997 över hela landet.
Samordnare är Forskningsrådsnämnden, FRN.
Information om evenemang under veckan: www.frn.se/popvet.html

Redaktören har ordet

Kära läsare! Varmt välkommen till "nya" Locus! Vi hoppas att du liksom vi tycker att den har blivit läsvänligare, personligare och roligare för ögat. Som tidigare kommer du i våra spalter att möta aktuell och intressant forskning om barn och unga, ofta utifrån nyskapande teoretiska perspektiv, ibland i temanummer. Dessutom bjuder vi naturligtvis på recensioner, tips om nya böcker och aktuella avhandlingar.

■ Som helhet får du fler sidor i en mera påkostad tidskrift, utan att vi höjer prenumerationspriset en enda krona. Det är att vara käringen mot strömmen i dessa tider. Och den käringen vill vi gärna efterlikna på flera sätt. Den tvärvetenskapliga plattform vi står på inbjuder, i bästa fall, till möten som det slår gnistor om. Debatt! Perspektivväxlingar! Sådant är livsluft i alla vetenskapliga sammanhang, och välkomnas varmt i Locus spalter. Vi vill uppmuntra till nyfiken, kritisk läsning – och till att en dialog öppnas mellan våra läsare och skribenter. Du är hjärtligt välkommen att ställa frågor om och lämna synpunkter på publicerade texter direkt till forskaren/skribenten, eller att skriva debatt- eller diskussionsinlägg för publicering i Locus.

■ Hur blir flickor "flickor" och pojkar "pojkar"? är den fråga som genomsyrar detta temanummer. Ett ämne som ständigt är aktuellt och kontroversiellt. Dagens poststrukturalistiska genusperspektiv avfärdar tydligare än någonsin biologiska synsätt och även många gängse socialisationsteorier. Könet präglas in i kroppen, inte genom biologi, "förtryck" eller fostran, utan genom språket, genom våra handlingsmönster, genom all den könets rekvisita och symbolik som vi omger oss med, menar exempelvis den australiensiska utbildningsforskaren Bronwyn Davies i numrets mest teoretiskt inriktade bidrag. Hon och brittiska Valerie Walkerdine har gjort mycket värdefulla och inflytelserika arbeten när det gäller hur barn i förskola/skola formas som könsvarelser. Men deras forskning har inte fått det genomslag den förtjänar i svensk pedagogisk debatt. Och inom lärarutbildningen lär det vara moltyst kring dessa frågor. Varför?

■ Återigen välkommen med på en "tankens resa" som återkommer med andra viktiga frågor i framtida nummer!

Tilda Maria Forselius

Matematik, längtan och flickor

Finns det ett samband mellan hur matematik är konstruerad och hur flickor formas till lydiga, "normala" och goda kvinnor? Kan man genom att lyssna till hur barn talar om sagor förstå hur deras tankar kring manligt/kvinnligt formas? De båda genus- och pedagogikforskarna Valerie Walkerdine och Bronwyn Davies har, var för sig, gjort banbrytande insatser för förståelsen av hur flickor "skapas" i förskolor och skolor. Här presenteras några huvuddrag i deras forskning.

Av Kajsa Ohrlander

De mest betydelsefulla och omdebatterade bidragen i feministisk forskning under senare år har varit de som sökt belysa de djupt ingripande relationerna mellan kvinnan som person, som möjligt subjekt och olika kulturella sociala och språkligt könade maktrelationer. De båda genus- och pedagogikforskarna Valerie Walkerdine och Bronwyn Davies, från Storbritannien respektive Australien, har med detta perspektiv bidragit med några inflytelserika arbeten om barn i förskolor och skolor.

Valerie Walkerdine och Bronwyn Davies rör sig med begrepp och tänkanden som det här utrymmet inte alls räcker till för att begripliggöra på något uttömmande sätt. De har ett ovant sätt att tänka om barn som innebär utmaningar mot sådant man tidigare tagit för givet. En av deras gemensamma infallsvinklar handlar om feminism. Och synsättet bygger på att kvinnorörelser och kvinnoforskning tidigare närmat sig manlig makt utifrån två viktiga men skilda inställningar som de båda menar har stora problem. Den första är ett förhållningssätt som inneburit att kvinnor krävt tillträde på samma villkor som

män, för att skapa jämställdhet. Denna syn kallas av bland andra litteraturvetaren Toril Moi (1985) för den liberala.

Kajsa Ohrlander, fil. dr, lektor vid Centrum för Barn- och Ungdomsvetenskap, Lärarhögskolan i Stockholm. Bedriver forskning inom området barn, kvinnorörelser och svensk välfärdsstatshistoria. Har senast skrivit "Om omöjligheten att vara uppkäftig, feminist och kvinnlig. Pedagogiken och könsdiskursen", i *Tema Forskning* (1997). F. n. gästforskare vid Graduate School of Education, University of Western Australia, Perth. Pågående forskningsprojekt: söker göra en analys av ömsesidigheterna mellan 1970-talets diskurser om barns behov, föräldrars jämställdhet och en solidarisk stat.
E-mail, Australien: kohrland@ecel.uwa.edu.au
S-holm: Kajsa.Ohrlander@lhs.se

Problemen har bland annat varit att kvinnor normaliseras in i redan givna manliga ordningar, får tillträde som offentliga mödrar, vårdarinnor, lärarinnor. Den andra är den radikala hållningen – som inneburit att kvinnor hävdat kulturella, moraliska och emotionella säregenheter, försökt förändra samhällena i kvinnligare riktning. Problemen med det har varit att de säregenheter som är "kvinnliga" skapats ur uppdelningen mellan offentligt/privat. Det är kvinnlighet som bara existerar som reflexioner av detta, som i sig själv uttryck för manlig makt, fortfarande instängd i manliga maktrelationer (Walkerdine 1988, 1989). Båda dessa stora och viktiga feministiska förhoppningar menar de alltså har inbyggda problem – eftersom de inte ruckar på själva den ordning som både är upphovet till och inrymmer problemen som sådana.

Manligt och kvinnligt som motsatser

I stället måste själva maktordningen och motsatsförhållandet mellan manligt och kvinnligt problematiseras och upplösas. Det har inneburit att tänkandet i dualismer, definitionerna av manligt och kvinnligt som sinsemellan och ömsesidigt uteslutande motsatspar kommit i blickpunkten. Här anknyter man till fransk filosofi, framför allt Jacques Derrida (Walkerdine 1988). Överallt har dessa dualismer, motsatspar, återskapats. Det gällde subjekt/objekt, jag/den andra, man/kvinna, vit/svart, frisk/sjuk, rätt/fel, sant/falskt etcetera. Orden är konstruerade så att motsatserna förutsätter varandra. Den ena sidan är dess-

utom mera värd, starkare än den andra. Det tänkande som placerar kvinnor och män som motsatser, som fångar kvinnan i marginalisering, i att vara "den andra", blir forskningens viktigaste uppgift att granska, dekonstruera, förstå.

I denna stora process av nytänkande för forskningen är det inte bara kvinnor och kvinnors världar som träder in, utan uppmärksamheten fästs på de relationer

Vetenskapen själv som skapare av Sanningen påstås dölja en manligt könad maktutövning

och maktförhållanden som skapar både frågorna och kategorierna – och kvinnan själv – som man arbetar med.

Ytterligare en viktig aspekt av de teorier Walkerdine och Davies arbetar med är att vi endast kan förstå världen genom tecken, uttryck, meningar (diskurser). Den materiella världen talar till oss bara genom de tecken, betydelser eller diskurser vi förser den med. Vi kan alltså inte studera den materiella världen i sig själv utan måste gå via studier av hur den formuleras. Till skillnad från till exempel anspråken som görs utifrån utvecklingspsykologiska teorier ses inte språket, kategorierna eller vetenskapen som en sann avbild av barnet – utan som olika slags sätt att ge mening och betydelse åt begreppet barn. Dessa vetenskapliga utsagor ses inte som sanningar utan som berättelser, formade i historiskt sociala sammanhang och med social innebörd. Så beskriver Walkerdine Jean Piagets utvecklingspsykologi som en historiskt förankrad teori om att forma den rationella och förnuftiga människan/barnet, en teori vars uppkomst hade att göra med Piagets närhet till och avsky för kriget. Han menade att okontrollerade emotioner hade stor del i krigets uppkomst och han hoppades på en av förnuftet ordnad värld. Att skapa universella teorier om barnet var ett led i en naturvetenskaplig förhoppning om kontroll och styrning.

Genom att fästa uppmärksamheten på språket som materiens meningsgivare öppnas också nya världar av föränderliga, mångfasetterade och mer osäkra betydelser. Vi själva deltar i, arbetar inom, omskapar och skapar varandra, oss själva och världen i en ständig process av att bevisa olika meningars giltighet. Walkerdine och Davies ser språket som producent av handlingar. Människor producerar betydelser av vad som ingår i begreppet flicka om och om igen. När vi talar om barns behov av lek, barns utveckling, barns trygghet så är detta sätt att skapa mening som gör att vi kan orientera oss, skapa pedagogiskt material, lektioner och lekhörnor. Det är med dessa meningar som vi kategoriserar barn, gör barn begripliga både för oss själva och barnet. Det är också med dessa som makt över och kontroll av barnen kan utövas.

För båda dessa forskare handlar det om att studera hur flickor "blir till" i dessa dualismer. En sida av denna dualism, kvinnligt/manligt, är att den också uttrycks i subjekt/objekt. Det har skrivits oändligt mycket om denna relation. Den innefattar ett tänkande om det mänskliga subjektets uppkomst som oupplösligt förbundet med det västerländska moderna samhällets tillkomst. Då formades idén om mannen/människan som ställde sig själv i centrum, som den som skapar, utvinner, upptäcker och tar världen i besittning. Samtidigt med detta mänskliga, manliga, subjekt måste dess motsats infinna sig. Detta subjekt fann sina objekt, inte bara kvinnan – utan kolonier, främmande raser, djur, natur, avvikande (Foucault 1978, 1986). Mannen "lägger beslag på" att vara skapande, djärv; kvinnan hamnar i motsats till detta – icke skapande, icke djärv. Walkerdines och Davies forskning ställer sig således i bredd med all den poststrukturalistiska forskning som har marginalisering, utanförskap, "den andra" som position och som själva området för studier. Det handlar om ett genialt och genomgripande tänkande som har fått vittgående konsekvenser för själva innebörden – eller innebörderna – av forskning. Den sociala och pedagogiska forskning som syftat till att skapa begrepp för social och pedagogisk styrning blir nu självt utsatt för granskning och omprövning. Vetenskapen själv som skapare av Sanningen påstås dölja en manligt könad maktutövning.

Men för att förstå dessa kategorier och dualismer är det också viktigt att förstå att de uttrycks i sätten att språkligt organisera samhällen, vetenskaperna, barnen, familjerna. Valerie Walkerdine och Bronwyn Davies menar att detta tänkande i dualismer och motsatser håller framför allt kvinnor, men även män, olyckligt bundna och fångade.

Skolmatematik och skapandet av kön

Valerie Walkerdine har skrivit flera böcker där hon på olika sätt analyserat förnuftets och rationalitens styrande och kontrollerande innebörd. Det har handlat om vetenskap, progressiv pedagogik och psykologi och moderna former för styrning av barn, flickor, kvinnor, mödrar. I sitt första inflytelserika arbete *The Mastery of Reason* (1988) framlade Valerie Walkerdine sina teorier om hur relationerna mellan matematik som vetenskap, matematik som skolämne, pedagogik och barns utveckling producerade normala barn, goda lärarinnor och goda mödrar. I senare böcker, framför allt *Counting Girls Out* (1989) är det just förhållandet mellan matematiken som könad vetenskap och flickor som är i fokus.

Den självklara uppfattningen att matematiken skulle vara en vetenskap som står ovanför sociala innebörder menar Walkerdine vara ett sätt att presentera matematik, ingen sanning i sig. I stället är just detta avtvättande av sociala innebörder ett sätt att göra matematiken till en slags urbild, prototyp för det rena förnuftet. Matematikens vokabulär och siffror är placerade utan avsändare, utan sammanhang – saknar referens till något specifikt, kan referera till vad som helst. Men denna, den renaste av vetenskaper, menar Walkerdine är djupt social; dess siffror och tecken har betydelsemättade vardagliga och

Det handlar om att göra barnet till ett kontrollerande, räknande subjekt

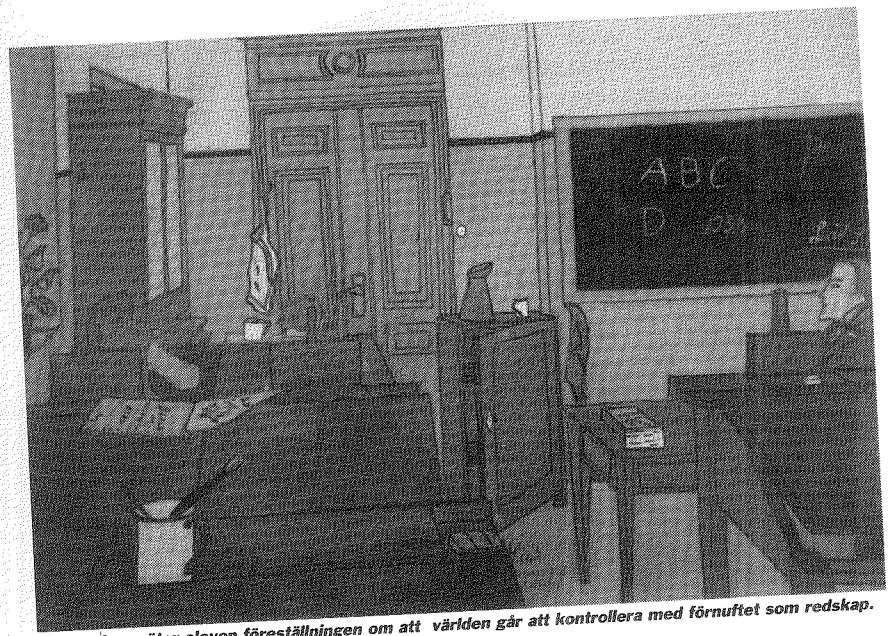
mänskliga innebörder. Matematiken är en het och passionerad fiktion om kontroll av en abstrakt värld, en social dröm om ett ordnat och rent universum. Och Walkerdine menar att dessa neutrala tecken, dessa mängder och symboler handlar om en mycket förförisk dröm, eftersom den tycks erbjuda ett subjekts makt över andra, och ge det möjligheter att kontrollera och förutsäga framtida händelser. Men det är en kontroll som är fiktiv, det är *tänkandet* om kontroll. Som sådan har den dock djupa innebörder, eftersom det är tänkande som praktiseras i samhällets alla områden, i människornas handlingar. Walkerdines fantastiska bidrag är att visa hur matematiken som tänkande om styrning praktiseras, omvandlas, i pedagogisk könad praktik.

Borgerlig ordning

Som vetenskap har matematiken också en klassaspekt – helt invävd i och central för den borgerliga ordningen. Den är "en utarbetad konstruktion, en diskurs som i sig själv är konstruerad ur rädsla, skapad på terrorn av maktlöshet". Och det är samtidigt en borgerlig ordning som inte kan tänkas utan kön, menar Walkerdine (1989). Genom att producera "det naturliga förnuftet" skapas en vision av att styrningen via förnuftet, av förnuftiga människor, är säkrad. Men förnuftet och logos är skapat som manligt – som något från vilket kvinnan var exkluderad. Utvecklingen av naturvetenskap är djupt förknippad med den manliga kontrollen av naturen. Det manliga förnuftet upptäckte inte naturen som sådan, utan vetenskapsmän som Carl von Linné och Charles Darwin skapade bilder, klassificeringar och uttolkningar av naturen som just var sådana sociala meningsfullheter som de påstod vara avtryck, sanningar. På samma sätt skapades kvinnans natur som sanning, som något att kontrollera och styra. Matematik är i denna mening djupt patriarkal. I detta mannens universella förnuft och matematikens manliga logik ingår kvinnan som dess motsats, som emotionell, irrationell, som icke-förnuftig och specifik.

Det "normala", självständiga, frågvisa barnet

Skolmatematiken, som en blandning av tanken om rent förnuft och utvecklande pedagogik, blir en särskild sorts fantasi. Den syftar till att i skolrummet skapa en ren plats för barnet att gå in i visionen av numerisk kontroll av världen. Men om matematik handlar om produktion av "tecken" och om kontroll så handlar också barn om produktion av "tecken". I relation till skolmatematiken handlar det om att skapa av barnet ett kontrollerande, räknande, subjekt. Där lär sig barnet att tänka i motsatser: stor/

I skolsalen möter eleven föreställningen om att världen går att kontrollera med förnuftet som redskap. Interiören målades av en fjortonårig elev, 1939.

liten, lång/kort, långsam/snabb, rätt/fel, dum/intelligent. Det vill säga tänkandet i dualismer blir i skolmatematiken presenterat för barnet som "rena" sanningar. Och samtidigt är, som jag beskrivit ovan, detta subjekt reserverat för pojken; förnuftet är manligt. Det manliga förnuftet, subjektet, presenterar i skolmatematiken för barnet sin motsats – flicka. Men skolmatematik blir också en fråga om bedömningar och kategoriseringar av barns matematiska förmåga. Förmåga i skolmatematik betraktas som uttryck för lyckad och bra kognitiv utveckling. Kognitiv utveckling är en viktig diskurs inom vilken barnet beskrivs, barnet blir till, som önskvärt eller inte önskvärt barn. På så vis producerar inte bara matematiken en dröm om kontroll, utan barnets framgång produceras i relation till detta tänkande: det "normala" barnet som kan tänka aktivt, vara frågvist, upptäckande, djärvt och självständigt i motsats till barnet som bara kan lära utantill, är långsamt, inte fattar (Walkerdine 1988).

Flickor fångade i matematikens fiktioner

När skolmatematiken ger flickor tillgång till denna fiktion om kontroll och rent tänkande så erbjuds de också att vara subjekt i ett speciellt sammanhang, i en pedagogisk praktik (Walkerdine 1990). När de är där kommer de att mötas av olika tekniker som försöker framställa flickor som "andra" i förhållande till matematiken och logos, som önskar upprätthålla bilden av matematisk strävan, och makten hos dem som

deltar. Flickors längtan, det vill säga den plats för längtan som de är tilldelade, inrymmer inte något kvinnligt passionerat förhållande till matematik – det är det manliga förnuftets längtan som matematiken uttrycker.

Walkerdine visar hur flickor, när de försöker få tillgång till detta manliga tänkande, oupphörligen fångas i dessa inbyggda motsatser och den sanningsproduktion som ständigt måste "bevisa" kvinnors speciella egenskaper, deras icke-tillhörighet till det manliga förnuftet, deras underlägsenhet. Flickorna ställs inför uppgiften att delta i cirkelresonemang av bevis och motbevis. Även när de är duktiga tolkas de ofta till sist som sämre. Flickor ses ofta som hårt arbetande – men lärare tenderar att betrakta flickor som "regelföljare" och mindre fantasirika, utforskande och briljanta än pojkar. Som flickornas främsta egenskaper i Walkerdines undersökningar framhölls att de var snälla, vänliga och hjälpsamma, också de egenskaper som lärare i ord lyfter fram som mål för alla barn att uppnå. Samtidigt menar Walkerdine är det just sådana definitioner av flickors "rätta" egenskaper som håller flickor på plats. Lärarna behandlade dem ofta just som "flickor" – det vill säga uttryckte lägre förväntningar på flickor, gav ofta mindre elaborerade svar och förklaringar till flickor och tolkade flickors prestationer som sämre än pojkars. Detta har visat sig i forskning där man dolt "författarens kön", låtsats att flickans arbete var utfört av en pojke etcetera. Flickor fick ofta, utan att lärarna alltid var medvetna om det, fungera som "hjälplärare", väktare av den moraliska ordningen och reglerna. Jämfört med de förväntningar och budskap som formade den matematiska begåvningstypen möttes flickor av helt motsatta ideal. Lärare, föräldrar och flickor själva önskade att flickor var mer aktiva, nyfikna och experimentella – men alla försök att vara det möttes med kritik. De blev då patologiserade på andra sätt – sågs som inåtvända, problemfyllda, för målinriktade och så vidare.

Gud mäter ut världen med sin passare. Ur en fransk handskrift från 1400-talet.

Resultatet är splittring, i den sociala omöjligheten att förena att vara pojke och flicka, och lidande i en ständig oro att göra, vara fel. Flickor ser sig ofta som "sämre" i matematik än pojkar – har låg självkänsla, är kravfyllda och självanklagande. Pojkar som är svaga i matematik ser inte sig själva som orsak till detta och får inte samma låga självförtroende, menar Walkerdine. Pojkars prestationer tolkades i ursäktande termer eller som tecken på god kvalitet. Svaga prestationer kunde förklaras med "försenad utveckling", "kan inte sitta stilla", "är väldigt livlig". En pojke som inte kunde skriva sitt namn i tioårsåldern ursäktades av lärarinnan med just bristande koncentrationsförmåga. Egentligen är han väldigt begåvad, framhöll hon (Walkerdine 1989). Pojkars lathet, provokationer och ibland våld kunde lärarna se som delar och nödvändiga egenskaper hos det aktiva barnet och dessutom transformera till en fråga om en brist hos lärarinnan, en oförmåga till kontroll.

Denna otroligt plågsamma och konfliktfyllda positionering för flickor i relation till skolmatematiken menar Walkerdine handlar just om dualistisk ordning, att kvinnors tillgång till matematik hotar "sexuella skillnader och existensen av 'mannen' som den överlägsne och omnipotente matematikern, arkitekten av 'förnuftets drömmar', skapad i bilden av Gud, 'den gudomlige matematikern'" (1988). I dessa relationer skapas också den flicka som inte har någon längtan efter att erövra matematikens fiktiva kontroll.

Lyssnar på barnen

Medan Walkerdine har haft Michel Foucault som teoretisk inspiration och matematikundervisning som empiri , har Bronwyn Davies sedan början av 1980-talet haft sin utgångspunkt i sociolingvistik (vetenskapen om sociala faktorers inverkan på människors sätt att uppfatta tal och skrift och att uttrycka sig språkligt), i fenomenologi och etnometodologi (teorier och metoder som utgår från hur människor uppfattar sig själva och sin omvärld). Hon har studerat hur barn artikulerar och tolkar sin sociala värld när de lyssnar till sagor och berättelser och hur flickor och pojkar orienterar sig i dualismerna manligt och kvinnligt. Hon är alltså mer inriktad på barnet som aktör och har skrivit en hel del teoretiska artiklar om begrepp som "agency" (aktörskap, initiativtagande), "desire" (längtan, begär) och feministisk förändring. Att använda "feministiska historier", det vill säga provocera de traditionella dualismerna manligt/kvinnligt, har för henne varit en ovärderlig källa för att förstå hur barn orienterar sig i traditionella könsrelationer (Davies 1989a). Vad säger flickor och pojkar när de hör talas om en prinsessa som är hjälte, som räddar prinsen; en prinsessa som vägrar gifta sig, som är ful, busig, smutsig och har ovårdat språk? Eller när de hör en saga som handlar om en prins som både är vänlig, hjälpsam, feg, elak – i en och samma person? Hon har också studerat samtal och maktrelationer när pojkar leker i dockvrån eller när flickor är med i pojkarnas krigslekar. Det är kring barnens samtal i dessa situationer, deras sätt att framställa sig själva och varandra som hon teoretiserar kring flickors "produktion" av sig själva som flickor.

Barnen vill se prinsen som hjälte och prinsessan som den som blir räddad

Ofta visar det sig, i fråga om femi-

nistiska sagor, att de flesta pojkarna och flickorna motsätter sig förändringar och är oroligt inställda på att markera att de vet hur det ska vara, vad som är rätt för en pojke, rätt för en flicka. De fortsätter att se prinsen som hjälte och prinsessan som den som blir räddad – även när historien handlar om Prins Ronald som

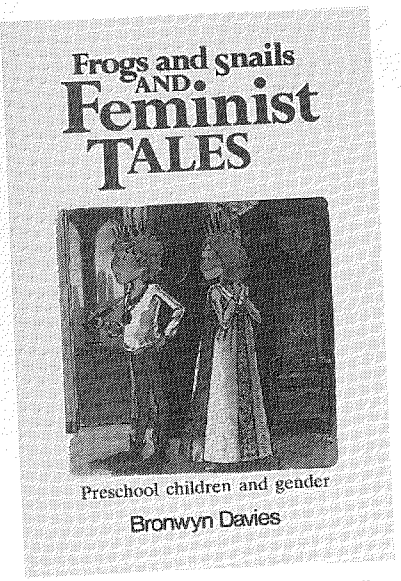
Barnen är upptagna med att lära sig de olika motsatser kring manligt kvinnligt som vår kultur bär fram

smiter när det börjar kärva och som inte räddar prinsessan från draken. De omvandlar historien så att den stämmer: prinsen räddar och vinner prinsessan. Draken dör. Även när prinsen var uppenbarligen otrevlig tyckte många flickor att prinsessan borde gifta sig med honom. I en av sagorna, exempelvis, avvisar prinsessan prinsen när hon förstår att han bara kan älska henne om hon ser vacker ut. Hon väljer att leva ensam. De flesta barnen tyckte det var helt fel av henne.

Det finns en betydelsefull konstruktion, bild, av hur flickors längtan och drömmar ska se ut, menar Davies. De drömmarna är starka och handlar om en lycklig framtid med man, kärlek och barn. Makten i dessa konstruktioner är viktig för att förstå flickor. Idén om den romantiska kärleken är mäktigare än frågan om huruvida prinsessan kommer att bli glad, vinna respekt och ha en positiv framtid. Barnen är aktiva i att skapa sig själva i enlighet med makthavande diskurser. De är upptagna med att lära sig olika motsatser kring manligt kvinnligt som vår kultur bär på.

Vilka stränga regler och gränser som gäller för att vara rätt som flicka och rätt som pojke visades för de barn som överskred dessa gränser. Vissa pojkar kunde blanda både kvinnliga och manliga egenskaper, vara hjälpsamma, vårdande och samtidigt leka med pistol. Men när någon av dem försökte leka med en flicka så bestämde hon ofta att han bara fick leka "pappa" eller "gå till jobbet" – annars fick han inte vara med. Han fick inte tillgång till någon annan diskurs än den riktiga "mannens". Om sådana pojkar dessutom inte var intresserade av att delta i de andra pojkarnas "maskulina" lekar så hamnade de lätt i marginalen, utanför.

En feministisk saga handlade om en pojke som inte ville vara modig och stark som de andra pojkarna utan i stället ta danslektioner. Motvilligt ger pappan tillstånd - fast helst skulle han se att pojken spelade fotboll som de andra pojkarna. Pojken går till danslektionerna och där skulle sagan kunna ta slut. Men den slutar med att det är talangtävling. Pojken vinner inte denna – han uppnår inte ens manlighetskravet på att vara bäst. Han blir ledsen och vill inte gå till skolan. De flesta barnen tyckte att han inte borde dansa – att pojkar bör göra pojkars saker, hur mycket han än hatade pojkleker. Och många barn tog tillfället i akt och

intygade att själva tyckte om att göra "rätt" saker; flickor framhöll att de tyckte om att leka mamma och med dockor och för pojkar passade det att leka karate, leka med pistoler, spela cricket och leka med lego. De skulle inte plocka blommor, klä av och på dockor, inte sjunga och dansa etcetera (Davies 1989 a).

Davies slutsatser handlar om att flickor och pojkar ofta har svårt att egentligen "förstå" poängen med en feministisk saga och med att i sina lekar gå utanför könens dualismer. Makten i dessa diskurser överskuggar de faktiska förhållandena, där de manliga och kvinnliga dragen är flytande och skiftande. Men manligt/kvinnligt reproduceras inte mekaniskt – det är inte fråga om något mekaniskt avtryck av en könsroll, vilket Davies menar är viktigt att förstå. Hon visar att barn är infångade i könsdualismerna, men att de också aktivt orienterar sig inom dem; att de producerar dem i relation till varandra. Dualismerna om manlig makt och kvinnligt vårdande har makt över deras tänkande och deras handlingar, men det finns tillfällen då vissa barn samtidigt kan se fördelarna med att gå utanför mönstren och välja icke makthavande diskurser.

Feministisk förändring

Viktigt för både Davies och Walkerdine är att göra dessa analyser, kanske det viktigaste i vad de ser som möjligt frigörande. Detta är just sådana analytiska redskap och dekonstruktioner av dualistiska köns- och maktordningar som behövs för att nå förändring. Det krävs ständigt pågående motkritik, motmakt. Det är inte nog med lika undervisning, jämställdhet eller att hylla det kvinnliga. Det räcker inte med att använda sömnad och matlagning i de matematiska exemplen, inte heller att göra undervisningssituationerna varmare, mer stödjande och empatiska. Det är nödvändigt att se att den vidare frigörelsen finns i dekonstruktioner, i blottläggandet av hur vi som människor, var och en är inbegripna i skapandet av makt och av kvinnor som objekt och "de andra". En oerhört viktig sida är just feministisk kunskap, analys. Walkerdine betonar arbete och kunskap för flickor och menar att den progressiva pedagogiken tillsammans med de lägre kraven på flickor medverkar till att skapa den förbarnsligade flickan/kvinnan som i högre grad än andra är maktösa. Det är väsentligt att formulera sig starkt och betydelsefullt – en kontradiskurs gentemot tendensen hos kvinnor att inte ta sig själva på allvar – och

att hävda vikten av kvinnors moral, etik och politiska betydelse.

Båda menar att vi måste visa och diskutera hela detta djupare system av hur kontroll och manligt förnuft verkar, även i skolor och förskolor. Davies betonar vikten av att ge barn tillgång till multipla identiteter, diskurser, tillåta att barn inte behöver hålla fast vid en enhetlig och konsistent historia om sig själva – de kan anta flera identiteter, vara föränderliga. Vi måsta upplösa dualismerna tillsammans med barnen, vilket inbegriper inte bara barnen utan oss som kvinnor i forskning och undervisning. Vi måste ge flickor och pojkar frihet att röra sig mellan olika positioner. Låt inte genitalierna bestämma historia, vetenskap etcetera, säger Bronwyn Davies – lek med alternativen. Dekonstruera den symboliska ordningen, dekonstruera dualismerna, motsatsparen, tillsammans med eleverna. Visa existerande skillnader i texter och praktiker. Packa upp – lös upp!

REFERENSER

Davies, Bronwyn. (1989 a) *Frogs and Snails and Feminist Tales. Preschool Children and gender.* Sydney: Allen and Urwin.

Davies, Bronwyn. (1989 b) "The discoursive Production of Male/Female Dualisms in School Settings", i *Oxford Review of Education*, vol. 15, nr 3.

Davies, Bronwyn. (1990) "The Problem of Desire", i *Social Problems*, 37 (4).

Davies, Bronwyn & Banks, Chas. (1995) "The Gender Trap. A Feminist Postructuralist Analysis of Primary School Children´s Talk About Gender", i Holland J., & Blair, M. (red.): *Debates and Issues in Feminist Research and Pedagogy.* London: The Open University Press.

Foucault, Michel. (1978) *The History of Sexuality.* New York: Random House.

Foucault, Michel. (1986) *The Care of the Self.* New York: Panheon Books.

Hekman, Susan. (1995) *Moral voices, moral selves. Carol Gilligan and feminist Moral Theory.* Cambridge: Polity Press.

Moi, Toril. (1985) *Sexual Textual Politics.* London: Methuen.

Walkerdine Valerie. (1988) *The Mastery of Reason. Cognitive developement and the production of rationality.* London: Routledge.

Walkerdine Valerie. (1989) *Counting Girls Out.* London: Virago.

Walkerdine Valerie. (1990) *Schoolgirl fictions.* London: Verso.

Yates, Lyn. (1993) *Education of girls. Policy, Research and the Question of Gender.* Victoria: Acer.

Bli pojke? Bli flicka?

Könstillhörigheten skapas socialt, men denna process är långt mer komplicerad och motsägelsefull än vi vanligtvis erkänner. Det handlar inte om "uppfostran" eller "könsroller". Barn väljer ständigt ur ett spektrum av möjligheter. De förstår de budskap som ligger inbäddade i våra tänkesätt och handlingsmönster.

Av Bronwyn Davies

För att kunna bli fullvärdiga medlemmar av det samhälle de föds till måste barn lära sig att tänka med och agera utifrån det accepterade, kända språket. Detta handlar inte enbart om en färdighet som de behöver skaffa sig för att överhuvudtaget kunna kommunicera, utan om att förvärva de verktyg som krävs för att skapa en grundläggande identitet i förhållande till andra i samhället. Genom att lära sig språket lär sig barn se sig själva och andra som självständiga, tänkande individer; de lär sig könskoderna och att var och en står i en särskild relation till andra. Språket är både en resurs och en begränsning. Det gör vårt sociala och personliga liv möjligt, men det begränsar även formerna för vår tillvaro till vad som framstår som förnuftigt inom ramen för språket. Eller som Black och Coward (1981) uttrycker det: "...språket har en materiell existens. Det definierar våra möjligheter och begränsningar. Det bestämmer våra sätt att vara som subjekt" (citerad i Lees 1986; se även Threadgold 1988).

Vanligtvis föreställer vi oss överförandet av språkliga färdigheter till barn som något oproblematiskt, utom när denna överföring misslyckas av någon anledning. Språket är ett nödvändigt överlevnadsredskap i en social tillvaro. Men språket tillhandahåller även de verktyg och material med vilka en social struktur skapas och upprätthålls. I och med att vi lär språket till barnen överför vi också en relativ

bundenhet vid den sociala ordningen, och det gäller även delar av denna sociala ordning som vi mycket väl kan vilja lägga bakom oss.

Val av postion som pojke/flicka

Vuxna kräver av barn att de tar till sig deras språkliga färdigheter, inte enbart för barnets egen skull, utan även för att bekräfta riktigheten i tillvaron som de uppfattar den. Tills dess att barnen har accepterat de referensramar som finns inbyggda i språket utgör de en potentiell omstörtande kraft som hotar att underminera "vad vuxna hävdar är 'uppenbart' och som 'alla' bör 'känna till'" (Waksler 1986).

Något som är "uppenbart och som alla känner till" är att människor antingen är män eller kvinnor. När barn lär sig fungera i den diskurs som råder i samhället får de veta att de måste kunna identifieras som antingen det ena eller det andra, trots att det i de flesta sociala situationer inte finns särskilt många fysiska skillnader, eller inga alls. Kläder, frisyr, aktivitet, sättet att tala och vad som sägs – allt blir tecken som kan användas för att välja position som flicka eller pojke.

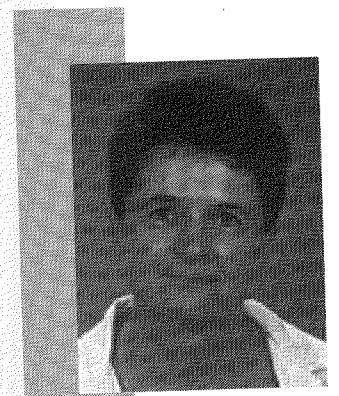
Detta val av position underlättas genom det samspel varje barn har med andra och genom att de lär sig diskursens handlingsmönster, där motsatsparen manlighet och kvinnlighet är inbyggda. En gång gav jag en treårig flicka en leksaksbil i present som en symbolisk vägran att gå med på den rådande genusordningen. Hon tog bort omslagspappret, såg frågande på mig och sade: "Det är en pojkleksak egentligen. Men det gör inget. Jag vet hur man gör." Samtidigt som flickan återupprättade den ordning som jag försökte bryta ner, bemödade hon sig som flickor bör om att jag inte skulle bli alltför sårad över att bli tillrättavisad för mitt misstag. En liknande gest mot en treårig liten pojke, när jag gav honom en speldosa, resulterade helt enkelt i att han surmulet vägrade att interagera, varken med mig eller med speldosan – han kan mycket väl ha frågat sig hur i allsin dar man ska kunna interagera med vuxna som vägrar att samarbeta när man ska erövra sin rätta genusposition.

Väluppfostrade pojkar?

Att förstå sig själv som pojke eller flicka är naturligtvis inte någon enhetlig process. Hur man "visar" manlighet eller kvinnlighet inför sina föräldrar kan till exempel skilja sig avsevärt från det sätt med vilket man "visar" sin manlighet tillsammans med sina vänner. En fascinerande episod som jag råkade ut för av en ren händelse illustrerar vuxendiskursens makt i förhållande till barnen. Episoden visar även hur barn lär sig att både skapa sig en position på ett för dem fördelaktigt sätt inom ramen för denna diskurs och hur de utvecklar en radikalt annorlunda diskurs som de använder sig av när ingen vuxen är närvarande.

Händelsen inträffade när jag åkte med i en bekants bil. Hon skulle hämta sina söner från en exklusiv privatskola. De två bröderna, fem och sju år gamla, och en sjuårig vän till dem väntade stillsamt med sina kamrater och lärare framför skolan. Alla pojkar var prydligt klädda i regnrockar och regnmössor, och följde en viss bestämd rutin när mammorna körde fram i sina lyxbilar. De sade adjö till sina lärare och steg sedan lugnt in i bilarna.

De tre pojkarna satte sig i baksätet och presenterades för mig. De hälsade artigt, satte på sig säkerhetsbältena och vi körde iväg. Under färden förhörde sig mamman om vad de gjort i skolan, men hon fick knappast någon information alls trots att de svarade väluppfostrat och uttryckte sig väl. Pojkarna diskuterade sinsemellan vad de skulle leka när de kom hem, och vad de skulle äta. Det var en lång, het åktur och jag var förundrad över hur tysta och artiga barnen var, i synnerhet som det måste ha varit mycket obehagligt att ha svettiga regnkläder på sig. Jag började undra om dessa pojkar verkligen var annorlunda än andra pojkar jag arbetat med, och huruvida detta hade något att göra med vilken samhällsklass de tillhörde.

Browyn Davies är fil.dr, professor och utbildningsledare vid School of Education, James Cook University, i North Queensland, Australien. Hon forskar kring hur könsidentiteter skapas, bland annat i klassrummets praktik, och har givit ut en rad böcker, exempelvis *Frogs and Snails and Feminist Tales. Preschool children and gender* (1989).
Senaste publikation är *Power/Knowledge/Desire. Changing School Organisation and Management Practices* (1996).
Hemsida: www.jcu.edu.au/dept/Education/staff/davies.html
E-post: Bronwyn.Davies@jcu.edu.au

Omedelbar förändring

Så stannade bilen för att mamman skulle göra ett ärende på banken. När jag och pojkarna blev ensamma i bilen antog de omedelbart ett totalt annorlunda sätt att bete sig, och jag, som främling, ignorerades totalt. De tryckte på alla knappar i bilen, de rasade, de slängde av sig regnjackorna och började en vild lek som bland annat gick ut på att gripa tag i varandras könsorgan. Glada skratt blandades med skrik av smärta. De kämpade om makt, om kontroll, om att få en allierad – att slippa vara ensam mot två och att inte bli plågad för mycket. Efter ungefär tio minuter såg jag deras mamma komma tillbaka och sade det åt dem. De lugnade sig snabbt. När hon satte sig i bilen frågade hon mig om de hade uppfört sig. Det uppstod en spänd paus och sedan sade jag: "De var härliga". En av pojkarna sade "tack" med påtaglig lättnad i rösten, han var nu charmig och

artig och fullständigt återförd till barnrollen i den särskilda form av vuxen-barn-diskurs som han helt klart kände till mycket väl.

När bilen startade skruvade pojkarna i baksätet på sig litet grand, och den yngste klagade med tårfylld röst till sin mamma på att en av de andra knuffade honom. Makten låg nu inte i vem som

Pojkarna verkade fråntagna en del av sin personlighet när de så till den grad var "under kontroll" och "uppförde sig".

var bäst på att gripa tag i någon annans könsorgan utan i vem som kunde få mamma på sin sida. Förändringen var tydlig och dramatisk och pojkarna styrde den fullständigt. De visade nu upp sig som de små, söta, maktlösa barn deras mamma ville se. Fastän omslaget var nästan automatiskt, kändes det för mig som en pinsam, liksom "overklig" vändning, eftersom de verkade fråntagna en del av sin personlighet när de så till den grad var "under kontroll" och "uppförde sig".

Min sympati med deras "vilda" tillstånd, trots det faktum att det hade varit plågsamt högljutt, har troligen sin förklaring i överensstämmelsen mellan relationen vuxna/barn och män/kvinnor. Barn definieras som Andra i förhållande till vuxna i hög grad på samma vis som kvinnor gör till män. Barn måste lära sig att vara både utanför vuxendiskursen och att samarbeta med vuxna utifrån vuxnas föreställningar om barn och om förhållandet mellan vuxna och barn (Davies 1982).

Det finns mycket i vuxenvärlden som aldrig medvetet lärs ut till barnen, inte *innehållet* i vad som sägs, utan sådant som ligger inbyggt i själva språket, i de handlingsmönster som diskursen tillhandahåller liksom i den sociala och berättande struktur genom vilket barnet blir en person, som ett barn, som pojke eller flicka. Poststrukturalistisk teori ger oss möjlighet att upptäcka att vad barn lär sig genom samspelet i vardagslivet inte är enhetligt och motsägelsefritt – och det är inte heller en enhetlig identitet som skapas genom diskursens handlingsmönster, vilket exemplet med pojkarna i de gula regnrockarna klart visar. Snarare förhåller det sig så att barn lär sig att varsebli och förstå en begreppsvärld där en mängd olika positioner och diskurser finns tillgängliga. Dessutom lär barnen sig de olika formerna för begär, makt och maktlöshet som är inbyggda i – och ett uttryck för – de olika handlingsmönstren och positionsmöjligheterna inom diskursen.

Barn kan (precis som vuxna) försättas i en mängd olika positioner under loppet av en och samma dag, ibland har de makt och ibland är de maktlösa. Samtidigt, och trots att mycket av vad vi upplever tyder på motsatsen, finns föreställningen om att individen är enhetlig, koherent, utan motsägelser och fixerad

i olika avseenden (jmf. Harré,1985). En av dessa förmodade fixpunkter är den som bestäms av kön/genus.

Könsroller och socialisation

Att vara pojke eller flicka är något som barn ibland tar sig an med långt större entusiasm än de vuxna väntar sig. Ofta hör man föräldrar beklaga eller förundra sig över att deras dotter är en riktigt liten dam som envisas med att få ta på sig söta klänningar, eller att deras son helt enkelt är starkt manlig och aggressiv, och har varit det hela tiden, trots att de inte uppmuntrat honom till det. De hävdar att de försökt lära sina pojkar att vara lyhörda och flickorna att bli mer bestämda, ändå har de utvecklats till att bli som vilken pojke eller flicka som helst. Kanske är det genetiskt, trots allt, säger de. Hur ska man annars kunna förklara varför den annars så allsmäktige föräldern har haft så lite inflytande?

Bryderiet beror i stor utsträckning på den förnuftiga men felaktiga teori som de flesta av oss har vad det gäller förhållandet mellan individ och social struktur. De allmänna termerna "socialisation" och "könsroller" är en del av den språkliga jargong som vilseleder oss. Dessutom bidrar idén om att en person består av ett biologiskt jag (kön) och ett socialt jag (genus) till att öka förvirringen i denna fråga – även om denna uppdelning har skapats av den feministiska diskursen och hade en funktion att fylla då den uppkom.

I teorin om könsroller och socialisation utgår man från att skillnaden mellan könen har en biologisk grund, och att de "roller" som barn lär sig av de vuxna är ett ytligt socialt hölje som läggs utanpå de "verkliga" biologiska skillnaderna. Båda dessa uppfattningar inrymmer en djupgående förvirring om vad en person egentligen är och om hur han eller hon blir sådan.

I teorin om könsroller och socialisation utgår man från en modell där barnet lär sig sin könsroll av en vuxen, vanligtvis en centralgestalt, men även "pressas" till att upprätthålla denna roll genom en mängd andra (kamrater, media, och så vidare). I denna modell finns inget utrymme för barnet som aktivt handlande, barnet som teoretiker som själv avgör på vilket sätt den sociala tillvaron är organiserad. Barnet betraktas inte heller som delaktigt i konstruktionen och upprätthållandet av den sociala tillvaron. Det problematiska med socialisationsteorin och varje teori som håller fast vid rollkonceptet har analyserats grundligt i andra sammanhang (t. ex. av Baker och Davies 1989, Edwards 1983, Waksler 1986 och Walkerdine 1981). Vad jag kommer att göra här är att återge några av de argument som dekonstruerar teorin om könsroller och socialisation, samtidigt som de tillhandahåller ett hållbart alternativ som förhindrar att vi glider tillbaks till en förklarande struktur som i sig själv har blivit en betydande beståndsdel i den diskurs med vilken olikheterna mellan könen upprätthålls.

Den skiftande makten

Den brittiska genusforskaren Valerie Walkerdines arbeten har varit mycket viktiga för den alternativa modell som jag försöker bygga vidare på. Hon har gått i

Lek på ett svenskt daghem 1996. Foto: Maud Nycander.

bräschen för att använda poststrukturalistisk teori för att förstå hur genus skapas i skolan och hemmet. Hon menar att vi behöver flytta tonvikten från individuell identitet till maktrelationer, samt till den mångfald av möjligheter att vara som subjekt som varje individ har inom ramen för samhällets diskurser:

"...somliga feministiska framställningar har använt de psykologiska begreppen 'roll' och 'stereotyp' för att beskriva kvinnor och flickor som enhetliga subjekt vars ekonomiska avhängighet, maktlöshet och fysiska svaghet reflekteras i att de framstår som 'passiva', 'svaga' och 'underordnade' individer. Emedan sådana beskrivningar har varit av utomordentlig betydelse vad det gäller att utveckla... feministiska tillämpningar... kanske sådana analyser inte är lika användbara som vi tidigare trott... [K]vinnliga lärare och små flickor... är inte enhetliga subjekt i unika positioner, utan skapade som ett spektrum av sätt att vara som subjekt, i ständigt skiftande maktförhållanden som ger dem makt i ena ögonblicket och gör dem maktlösa i nästa." (Walkerdine 1981)

Kanske är det genetiskt trots allt, säger föräldrarna

Inom socialisationsteorin betraktas personen som utför socialisationen som den aktivt handlande och den som socialiseras som den passiva mottagaren, "objektet" eller "socialiseringens råvara" som stöps i en förhållandevis färdig form (Davies 1982, Waksler 1986). Detta är högst problematiskt, vilket varje vuxen som försökt "socialisera" ett barn väl vet. Barn accepterar inte allt som vuxna talar om för dem, och inte heller att det sätt som saker görs på passar barn (Bussey 1986, Davies 1982). Det är inte möjligt för barnet att bara acceptera tillvaron som det får den beskriven för sig, inte minst därför att skillnaden mellan den "verkliga" och den "idealiska" tillvaron ofta är så tydlig. "Gör som jag säger, inte som jag gör", var ett av min fars favoritordspråk.

Socialisationsteorins dragningskraft härrör delvis från de individualistiska och humanistiska teorierna om vad en person är som är så betydelsefulla i modernt samhällsliv. Dessa teorier skymmer vår förståelse av det komplexa och motsägelsefulla sätt med vilket vi oavbrutet skapar och omskapar oss själva och den sociala tillvaron genom de olika diskurser som vi deltar i.

Socialisationsteorin grundar sig också på de allmänt accepterade uppfattningarna om barn och om barns relationer till vuxna. Än mer gångbar blir den genom det västerländska tänkandets förkärlek för förklaringar som bygger på orsak och verkan. Om det finns möjligheter att se samband mellan hur ett barn behandlas och hur det beter sig utgår man genast från att behandlingen har orsakat beteendet.

Forskare som arbetar enligt socialisationsmodellen riskerar att fastna i en

alltför förenklad forskning som visar på olika förhållanden där vuxna gör fel genom att de orsakar snäva och stereotypa beteenden hos barn. Andra använder den helt enkelt som etikett på olika beskrivningar av förhållanden vuxen-barn i tron att man behöver något slags teori för att "förklara" forskningsresultaten. Eftersom antagandena som ligger till grund för teorin förblir ogranskade finner forskare som arbetar medelst denna paradigm sig sällan nödsakade att göra annat än att fastställa en orsakslänk mellan beteenden eller egenskaper hos de vuxna och barn som studerats (Kenway och Willis 1986). Men någon klar och tydlig orsakslänk är omöjlig att påvisa med tanke på den sociala tillvarons komplexitet, variationen och motsägelsefullheten i den sociala verkligheten och det motstånd och den anpassning som samtidigt alltid pågår.

Teorin om biologins roll

När något sådant direkt orsakssammanhang inte kan påvisas behövs socialisationsteorins andra led. Med hjälp av föreställningen om skillnaden mellan kön och genus vänder vi oss till det biologiska som den "egentliga" orsaken till barnets beteende och underkastar oss därmed något slags biologisk determinism. Men de antaganden vi tidigare utgick ifrån när det gällde fysiologin håller för närvarande på att bli allvarligt underminerade av de senaste biologiska forskningsrönen, som visar att gränsen mellan "manligt" och "kvinnligt" är i högsta grad flytande (Davies 1989). Vad som allt tydligare framstår som nödvändigt är att vi gör en gränsdragning mellan å ena sidan den manliga och den kvinnliga fortplantningsförmågan och å den andra de maskulina och feminina subjektpositioner som vanligtvis har

Gränsen mellan "kvinnligt" och "manligt" är högst flytande

gjorts tillgängliga på grundval av denna förmåga. Manlig eller kvinnlig fortplantningsförmåga är inte nödvändigtvis av betydelse för hur vi är som subjekt eller för vilka möjligheter och positioner individen kan inta.

En av utgångspunkterna för den poststrukturalistiska teorin är att manlighet och kvinnlighet inte tvunget måste vara diskursivt strukturerat på samma sätt som nu. Könsorgan behöver inte förknippas med feminina eller maskulina sätt att vara såvida vi inte väljer att se dem på det sättet. Barn kan inta en rad både maskulina och feminina positioner om de har tillgång till en diskurs som gör detta oproblematiskt. Inom den poststrukturalistiska teorin betraktas individen inte längre som en enhetlig, oproblematiskt sexualiserad varelse, utan snarare som en skiftande kombination av olika möjligheter. I en värld som inte polariseras kring en manlig-kvinnlig dualism skulle dessa möjligheter ingalunda begränsas av ens sexuella kapacitet, utan i stället länkas till hela den skala av positioner som varje individ var kapabel eller intresserad av att inta.

Uppfattningen som jag hävdar och utforskar här är den att både kön och genus utgör beståndsdelar i den sociala strukturen. Kön och genus är skapade av individer och inom individer när dessa lär sig handlingsmönstren inom diskursen, det vill säga de mönster med vilka den sociala strukturen skapas och upprätthålls. Den sociala strukturen är inte skild från de individer som skapar den. Inte heller är den ett "ting" som kan tvingas på individen. Icke desto mindre har den en materiell kraft. Individer kan inte existera fria från den sociala strukturen. De kan välja att handla efter och förändra strukturer, men strukturer måste alltid betraktas som något som begränsar den individuella och gemensamma handlingsförmågan.

Som individer kan vi motsätta oss mönster inom diskursen genom att vägra delta i vissa av dem eller delar av dem, samt genom att utöva nya och annorlunda former av diskurs. Samtidigt är det viktigt att hålla i minnet att individer begränsas av existerande strukturer och handlingsmönster inom diskursen. Dessa utgör inte enbart en yttre restriktion (eller makt) utan även den begreppsmässiga ramen, de psykiska och känslomässiga mönster varmed individen valt position som man eller kvinna och genom vilka han eller hon upplever sig själv i relation till en social omgivning. Grunderna för andras igenkännande och godkännande ligger också i samma korg. Att utveckla och tillämpa nya former av diskurs är alltså inte bara en fråga om val, utan innebär en kamp med såväl subjektiva som sociala/strukturella restriktioner.

Manlighet och kvinnlighet är således inte medfödda egenskaper hos individer, utan inneboende eller strukturella egenskaper i samhället. Det vill säga att de både betingar och härrör ur ett socialt samspel. Var och en av oss tar som samhällsmedlemmar till oss den socialt skapade "kunskapen" om kön och genus. När barn lär sig samhällets handlingsmönster lär de sig att inta position som man eller som kvinna, eftersom det är vad som krävs för att få en igenkännbar identitet inom den rådande sociala ordningen (Davies 1987). Att inte göra det, med andra ord att göra motstånd mot det, är lika med att bli betraktad som socialt misslyckad (Haug 1987, Walkerdine och Lucey 1989).

Diskursens uttryck

Ta till exempel en situation där jag, en vuxen, säger till dig, ett barn: "Duktig flicka". Den avgörande betydelsen i detta är inte att jag berömmer dig för att du är en viss sorts flicka och därmed tvingar in dig i en viss social form, utan att jag skapar och upprätthåller såväl genus- som vuxenkodade beståndsdelar i den sociala strukturen genom att använda uttrycket "duktig flicka" i just denna situation. Genom att använda en bestämd lingvistisk form utför jag en handling i diskursens mönster som framhäver dig som barn, mig som vuxen och ditt beteende som berömvärt och av betydelse för din kvinnliga genustillhörighet. Genom att du hör mig ut-

trycka mig i relation till handlingen som du nyss har utfört, förstår du ett av de sätt som begreppen kvinnlighet och godhet sammanknippas av vuxna inom samhällets diskurs.

Barn såväl som vuxna är alla medlemmar i ett samhälle som hyllar hegemonisk (dominerande, kraftfull) maskulinitet. Hegemonisk maskulinitet är den föreställning om maskulinitet (förutom något som utövas av vissa män) som vi vanligtvis refererar till när vi godkänner de generaliseringar som definierar alla män, inte bara som överlägsna kvinnor vad det gäller styrka och makt, utan även som motsatsen till kvinnor. När vi sedan tänker på kvinnor som den "förtryckta andra" till sådana män stiger bilden av en hemmafru med små barn fram. Alla andra män och kvinnor (vilket inkluderar de flesta kvinnor större delen av livet) liksom halkar ur tankarna när vi skapar denna föreställning om motsatser. Det väsentliga här är att det inte är individer som tvingar varandra att formas efter vissa mönster. I stället tillhandahåller samhället, genom sin struktur, sitt språk och sina interaktiva former, olika möjligheter att vara, tänka och varsebli (Davies 1983, Garnica 1979). Ur mångfalden av sinsemellan motstridiga och ibland motsägelsefulla möjligheter kämpar varje person med att inrätta sig som en enhetlig, rationell varelse vars existens är skild från andras, men som ändå accepteras av andra. I och med att vi lär oss handlingsmönstren i diskursen lär vi oss även kategorierna, relationen mellan kategorierna och de subtila begreppsmässiga och interaktiva detaljer med vilka vi intar vår personliga ställning och med vilka vi tolkar

Barn i förskoleåldrarna arbetar med att finna sin genustillhörighet. Denna "dagisprinsessa" har fotograferats av Maud Nycander.

vem vi är i förhållande till andra. Att välja position utifrån de villkor som gäller inom den rådande sociala ordningen

Varje barnkropp präglas av den könsposition han eller hon valt

tjänar även till att skapa och upprätthålla denna ordning.

Att välja position som man eller kvinna handlar inte bara om tankar och föreställningar. Det är även en *fysisk* process. Varje barns kropp präglas av det manliga eller kvinnliga handlingsmönster som valts. Den tydligaste och ytligaste formen av de kroppsliga val som skiljer manligt från kvinnligt är klädsel och hårfrisyr. Många av de handlingsmönster som överförs från vuxna till barn, exempelvis kläder, syftar till att lyfta fram barnens genus. Joanne, en av de flickor jag följt i min forskning, gick för det mesta klädd i träningsoverall, i alla fall under vinterhalvåret, eftersom den passade mycket bättre än en klänning för de aktiviteter som hon ägnade sig åt. Men när hon upptäckte att hon ständigt blev tagen för pojke började hon att lägga upp håret i en påtagligt feminin knut. Hon tyckte att människors oförmåga att uppfatta henne som flicka var oroväckande, antagligen för att hon uppfattade det som ett tecken på sin egen oförmåga att välja rätt genustillhörighet. Hon bemödade sig vid flera tillfällen om att påpeka för mig att hon faktiskt ägde flera klänningar.

Den kroppsliga inskriptionsprocessen går från tanke till verklighet. Vad man kan vara begränsas av tanken på vad man får vara, och detta gäller särskilt åtskillnaden mellan könen. Flickor får lära sig sitta i onaturliga ställningar där benen hålls ihop (Wex 1979, Haug 1987). Däremot har pojkarna frihet att sitta mer naturligt med knäna isär, vilket får dem att te sig dominerande och självsäkra. Flickor som sitter i "manliga" ställningar uppfattas inte som dominerande och självsäkra, utan som sexuellt provokativa och "tillgängliga". Vår kroppshållning och vår tolkning av denna hållning beror på vilket genus vi har tillskrivits och vad som räknas som tillåtligt inom ramen för det genus som man antas tillhöra (jmf. även Herzberger och Tennen, 1985).

På samma sätt visar Adams och Walkerdine att våldsamt beteende hos flickor och pojkar skiljer sig i allt väsentligt. De menar att pojkars våldsamhet "nästan kan förvandlas till en positiv egenskap, medan 'våldsamma' flickor beskrivs i sexuellt nedsättande ordalag som 'skata' eller 'slyna'" (Adams och Walkerdine 1986).

Det finns en hel rad kläddetaljer som används av barn i förskoleåldern för att markera kön och sådana markeringar syftar även till att upprätthålla en klar distinktion mellan könen. Generellt sett symboliserar klänningar, band, sjalar, handväskor, barnvagnar och dockor kvinnlighet, medan pistoler, byxor, västar,

rockar, stålmanscaper och uniformer, exempelvis brandmansuniformen, symboliserar manlighet. De barn jag studerat förknippade dessa symboler med genus i så hög grad att de till och med klädde ut sig för att uppnå det beteende som de förnippade med en viss klädedräkt. När jag först kom till en av de förskolor där jag skulle utföra en av mina studier lade jag märke till att flera pojkar av och till sprang omkring i klänningar som de tagit ur maskeradskåpet. Vid ett tillfälle såg jag en pojke, som här kallas Geoffrey, iklädd en svart sammetsklänning i ett vildsint slagsmål med en annan pojke alldeles i närheten av myshörnan:

Två pojkar börjar att brottas och boxas aggressivt. Geoffrey, den större av pojkarna, verkar ligga i underläge. Han har på sig en svart sammetsklänning. Han börjar gråta och ropar till den mindre pojken: "Du är dum! Du gjorde mig (oklart)!" Han reser sig, tar ilsket av sig klänningen och kastar den på golvet. Så sparkar han till den mindre pojken och utbrister: "Nu har jag mer byxor på mig!" Den mindre pojken börjar nu att gråta, är inte alls beredd att slå tillbaka, och ryggar tillbaka inför Geoffreys sparkar. När Geoffrey har sparkat honom ett antal gånger går han sin väg, till synes belåten och inte längre gråtfärdig. Den svarta sammetsklänningen får ligga kvar på golvet. (observationsanteckningar, St Michaels)

Klänningar och byxor är mer än yttre attribut. De kan fungera som kraftfulla tecken på maskulina och feminina förhållningssätt. De förefaller ha en symbolisk betydelse som är lika stor om inte större än de symboliska former som ligger inkodade i språket.

Könsmönstren "skrivs in" i kroppen

Alltså kan man våga påstå att vår kroppslighet följer vårt val av position som man eller kvinna. Den kunskap om mig själv som man eller kvinna som ligger kodad i min egen kropp möjliggör eller utesluter vissa relationer till andra och till omgivningen. Förståelsen av vad kroppen kan eller inte kan göra har en direkt inverkan på kroppens relation till miljön. Med andra ord har begreppet kvinnlighet, och upptagandet av de handlingsmönster som är förbundna med begreppet, haft en påtaglig inverkan på min kropp. På så vis har könstillhörigheten skrivits in i min kropp genom de aktiviteter som associeras med det kön jag tillskrivits (Gross 1986, Haug 1987).

Dessutom innebär den attityd eller uppfattning en person har om sig själv som man eller kvinna att han eller hon är tvungen att lära sig de *känslor* som är relevanta för de manliga eller kvinnliga positionerna. För flickor i synnerhet kräver detta en kunskap om vad som är åtråvärt/attraktivt hos den egna personen och hur denna attraktionsförmåga påverkar andra. Nära besläktat med denna kunskap är kunskapen om ens ställning i den egna kulturens berättelsestruktur – både som barn och blivande vuxen – som någon som älskar eller hatar på det ena eller det andra sättet inom ramen för dessa skildringar (Cranny-Francis 1988). Hur man organiserar fantasi och begär i sitt psyke härrör från hur man imaginärt placerat sig själv som man eller kvinna inom den berättande strukturen. Det tänkta självet och det själv som möjliggjorts genom interaktionen är tätt sammanvävda och lånar betydelse av varandra.

Klänningar och byxor kan fungera som kraftfulla tecken på feminina och maskulina förhållningssätt

Sållar bort avvikelser

Tanken på motsatsparet manlighet/kvinnlighet är i sig själv en materiell kraft. Detta bevisas av att varje individ fortlöpande anstränger sig för att skaffa sig och upprätthålla en genusidentitet. Föreställningen om motsatser formar tänkandet, exempelvis på så vis att man bortser från eller undviker att se "avvikelserna", eller att man faktiskt lyckas tolka ett beteende eller en beteendekategori som bipolär när den i själva verket skulle vara lättare att tolka med ett icke-polärt synsätt. Jag misstänker till exempel att idén om att det är kvinnor som engagerar sig i omsorgsarbete och att män framhärdar i en individuell karriärism (Gilligan 1982) kan fungera på två sätt när det gäller vår syn på vad människor i själva verket uträttar. Det ena består i att man belyser ett "avvikande" beteende – att till exempel män som sysslar med "kvinnlig" omsorg betraktas som om de utförde ett extremt stort mått av vårdande. Det andra är att man gör beteendet mycket svårare att se – män som sysslar med olika "manliga" former av vårdande, som till exempel att skydda någon som är svagare, betraktas inte alls som vårdande.

Ett utopiskt mål?

Alltså återvänder vi till den punkt där vi började. Varför är barn så måna om att rätt uppfatta sitt eget och andras genus? Varför har försök till förändring haft så lite effekt? I huvudsak handlar det om att den enda begripliga identitet som görs tillgänglig för barn inom diskursens handlingsmönster är den som "pojke" eller "flicka", som "manlig" eller "kvinnlig". Dessa är inte enbart två bland flera möjliga kategorier, utan två kategorier som utesluter varandra och som endast kan definieras i relation till varandra. Genom det språk varmed barnet börjar förstå omvärlden görs det klart att det inte räcker med en viss uppsättning könsorgan för att beteckna man eller kvinna. Att bli identifierad som man eller kvinna innebär att man är på ett visst sätt och att man antar specifika positioner i verkliga och tänkta berättelsestrukturer.

Barn behöver få tillgång till en diskurs som befriar dem från den börda som det liberala humanistiska kravet utgör; detta krav på att ha en enhetlig och sammanhängande identitet oberoende av den sociala tillvaron. De kan uppnå denna frihet genom att de får bekräftelse på hur de på olika sätt skapar

och skapas genom handlingsmönster inom diskursen. Samtidigt måste de få tillträde till olika handlingsmönster där deras sociala praktik inte definieras efter den typ av könsorgan som de råkar vara födda med. De behöver få tillgång till imaginära världar där nya metaforer, nya typer av sociala relationer och nya former av makt och begär blir utforskade. De behöver vara fria att positionera sig på en mängd olika sätt, av vilka några kommer att vara klart "feminina" och andra "maskulina" med samma innebörd som dessa termer har i dag, men också sådana som är helt oavhängiga dagens diskurser. Så småningom kanske vi kommer att betrakta dessa termer, "maskulin" och "feminin", som ålderdomliga och fråga oss hur det kom sig att den sociala tillvaron kunde ha reducerats till två typer av människor, typer som dessutom bestämdes av relativt sett obetydliga anatomiska skillnader vars främsta syfte var biologisk fortplantning. I ett sådant utopiskt samhälle skulle man fortfarande hylla de maskulina och feminina egenskaper som är värda att hyllas, men utan den destruktiva marginalisering av det feminina och utan de restriktioner som nu tvingar människor att vara uteslutande det ena eller det andra.

Översättning: Jimmy Hofsö

Artikeln bygger på ett kapitel ur Bronwyn Davies bok *Frogs and Snails and Feminist Tales*. Texten har förkortats.

REFERENSER

Adams, C. och Walkerdine, V. (1986) *Investigating Gender in the Primary School: Activity Based Inset Materials for Primary Teachers*, London: Inner London Education Authority.

Baker, C. och Davies, B. (1989) "A Lesson on Sex Roles", i *Gender and Education* 1 (1).

Black, M. och Coward, R. (1981) "Linguistic, Social and Sexual Relations" i *Screen Education* 39.

Bussey, K. (1986) "The First Socialisation", i N. Grieve och A. Burns (red.) *Australian Women: New Feminist Perspectives*, Melbourne: Oxford University Press.

Cranny-Francis, A. (1988) "Out among the Stars in a Red Shift: Women and Science Fiction", *Australian Feminist Studies 6.*

Davies, B. (1982) *Life in the Classroom and Playground: The Accounts of Primary School Children*, London: Routledge & Kegan Paul.

Davies, B. (1983) *Towards Non-sexist Language*, Melbourne: FAUSA.

Davies, B. (1987) "The Accomplishment of Genderedness in Preschool Aged Children", i A. Pollard (red.) *Children and their Primary Schools*, London: Falmer Press.

Davies, B. (1989) "Education för sexism. A theoretical analysis of the sex gender bias in education", Educational Philosophy and Theory.

Edwards, A. (1983) "Sex Roles: A Problem for the Sociology of Women", *The Australian and New Zeeland Journal of Sociology 19 (3).*

Garnica, O. (1979) "The Boys Have the Muscles snd the Girls Have the Sexy Legs: Adult-child Speech and the Use of Generic Person Labels", i Garnica, O. och King, M., *Language, Children and Society: The effect of Social Factors on Children Learning to Communicate*, Oxford: Pergamon Press.

Gilligan, C. (1982) *In a Different Voice: Psycological Theory and Women´s Development*, Cambridge, Mass.: Harward University Press.

Gross, E. (1986) "What Is Feminist Theory?" i Pateman, C. och Gross, E. (red.) *Feminist Challenges: Social and Political Theory*, Sydney: Allen & Unwin.

Harré, R. (1985) The Language Game of Self Ascription: A Note, i Gergan, K. och Davis, K. (red.) *The Social Construction of the Person*, New York: Springer-Verlag.

Haug, F. (1987) (red.) *Female Sexualization*, London: Verso.

Herzberger, S. och Tennen, H. (1985) "Snips and Snails and Puppy Dog Tails": Gender of Agent, Recipient, and Observer as Determinants of Perceptions of Discipline", *Sex Roles* 12.

Kenway, J. och Willis, S. (1986) "A Theory for Lesbian Readers", i Flynn, E. och Schweickart, P. (red.) *Gender and Reading*, Baltimore: The Johhn Hopkins University Press.

Lees, S. (1986) *Losing Out: Sexuality and Adolescent Girls*, London: Hutchinson.

Threadgold, T. (1988) "Language and gender" i *Australian Feminist Studies 6.*

Waksler, F. (1986) "Studying children: Phenomenological Insights", i *Human Studies 9.*

Walkerdine, V. (1981) "Sex, Power and Pedagogy", i *Screen Education 38.*

Walkerdine, V. och Lucey, H. (1989) *Democracy in the Kitchen*, London: Virago.

Wex, M. (1979) *Let´s Take Back Our Space. Female and Male Body Language as a Result of Patriarchal Structures*, Berlin: Frauenliteraturverlag Hermine Fees.

Att göra sig hörd och sedd

Pojkar på daghem får mera stöd för att uttrycka sig än vad flickor får. I vuxenstyrda situationer samspelar de mer aktivt med personalen, och får högre grad av gensvar. Allra tydligast är skillnaden i bemötande när vuxna är som mest "lärarlika", till exempel vid samlingarna. Det visar denna undersökning från tre daghem.

Av Birgitta Odelfors

En av förskolans viktigaste uppgifter är att hjälpa barn till möjligheter att uttrycka sig. Genom att ge uttryck för sina upplevelser och förmedla vad man tycker och vill, kan man vara med och påverka sin situation och sina livsvillkor. Språk ger "en nyckel till världen", för att låna ett målande uttryck (Lindholm 1979).

Min studie handlar om barns möjligheter att använda olika språk för att göra sig hörda och sedda. Med språk avser jag de handlingar som barn utför för att uttrycka sig, och som kan vara att yttra sig verbalt, leka, röra sig, rita/måla eller sjunga. Då min utgångspunkt är att det är i interaktion med andra som barn utvecklar sina språkförmågor, är det i sådana sammanhang som jag kan studera villkoren för kommunikationen. Min bakgrund som förskollärare gör att det ligger nära till hands att söka kunskap om barns villkor för kommunikation just på daghem. Många barn tillbringar en stor del av sin tid på daghem; dessa är på så vis centrala institutioner i barns liv och intressanta ur den synvinkeln.

De flesta studier är gjorda på förskolor där det endast arbetar kvinnlig personal. Jag har valt att undersöka flickors och pojkars kommunikationsvillkor på daghem där det arbetar både kvinnor och män, detta för att kunna studera de villkor som skapas av barn och vuxna av båda könen.

Studien grundar sig på en syn på barn som aktiva medskapare av sina livsvillkor. Pedagogen Birgitta Qvarsell (1984, 1994) beskriver hur man kan närma sig barns kultur utifrån hur den fattas och brukas av barnen själva. Att studera barns utsagor, produkter eller handlingar, riktade mot specifika företeelser i omvärlden, kan ge kunskaper om vilka egenskaper i ett sammanhang barn uppmärksammar och bearbetar. På så vis kan barns kultur beskrivas ur barnens perspektiv.

Birgitta Odelfors är verksam vid Pedagogogiska Institutionen, Stockholms universitet. Artikeln bygger på hennes avhandling *Att göra sig hörd och sedd* (1996). Birgitta, som har en bakgrund som förskollärare, arbetar med ett forskningsprojekt kring yngre förskolebarn i vuxenstyrda situationer. Tonvikten ligger på barns och vuxnas samspel samt personalens syn på genusfrågor.
E-post: Odelfors@ped.su.se

Undersökningen omfattar tre barnstugor som i den följande texten kommer att benämnas Ettan, Tvåan och Trean. Huvudsakligen har jag studerat fem- och sexåringars deltagande inom verksamheterna lek, samling, åldersindelad gruppverksamhet och bildverksamhet. Jag har dels intervjuat barnen om deras erfarenheter och uppfattningar, dels gjort observationer av barnens och de vuxnas handlingar. I denna artikel kommer jag främst att fokusera på resultaten från lek och samling.

Syftet med undersökningen är sålunda att identifiera vad som stöder eller hindrar barn att uttrycka sig. Då tidigare forskning (t. ex. Kärrby 1987) visat på skilda villkor för flickor och pojkar, studeras materialet med fokus på kön för att belysa vad som kan bidra till sådana skillnader.

De könsskillnader som studeras ses som socialt skapade och inte som naturliga, medfödda skillnader. Biologiskt kön utgörs av socialt överenskomna biologiska kriterier, medan det sociala könet skapas i en interaktion mellan individen och dess omvärld. Det sociala könet kan beskrivas som de betydelser som man tillskriver det biologiska könet; vad som förknippas med kategorierna "flicka" och "pojke", vilket skiftar i olika tider och på olika platser (West & Zimmerman 1991).

Som hjälp i analysarbetet använde jag teoretiska begrepp för att fokusera på olika aspekter av samspel. När det gäller förståelsen av interaktionen på daghemmen

ur ett könsperspektiv, har jag använt begreppet "position" i betydelsen "sätt att vara". Genus- och utbildningsforskarna Valerie Walkerdine (1989) och Bronwyn Davies (1989) menar att samtidigt som man kan se barn som aktörer som kan

Både bland flickorna och pojkarna är det sexåriga, påhittiga och fantasifulla barn som intar dominerande positioner

inta olika könspositioner, måste man också se till hur möjliga positioner skapas i omvärlden. Olika sammanhang möjliggör att olika positioner kan intas, vilket gör att begreppet kan användas både för att beskriva det enskilda barnets handlande och omgivningens möjligheter. Eftersom positioner skapas i relation till andra individer finns också ett maktperspektiv; vissa har mer makt än andra över vilka positioner som blir tillgängliga (Walkerdine 1990).

Vad erbjuder omgivningen?

Det begrepp som jag främst har använt som hjälp att nå barnens perspektiv är "affordance", som kan översättas med "erbjudande". Begreppet betecknar vad miljön visuellt erbjuder i form av handlingsmöjligheter (Gibson 1979, Reed 1993). Hur barnen använder handlingsutrymmen i olika situationer hänger ihop med hur de kan utveckla sina intentioner till handling. En individs intentioner skapas i en samspelsprocess, där sociala begränsningar och kulturella normer spelar en stor roll.

Termerna "fria handlingsområden" och "riktade handlingsområden" har jag använt för att beskriva barnens handlingsutrymme i de olika verksamheterna. Med "riktade handlingsområden" avses objekt, händelser, platser och deras erbjudanden, som man uppmuntras att uppmärksamma. "Fria handlingsområden" avser områden där man upptäcker på egen hand.

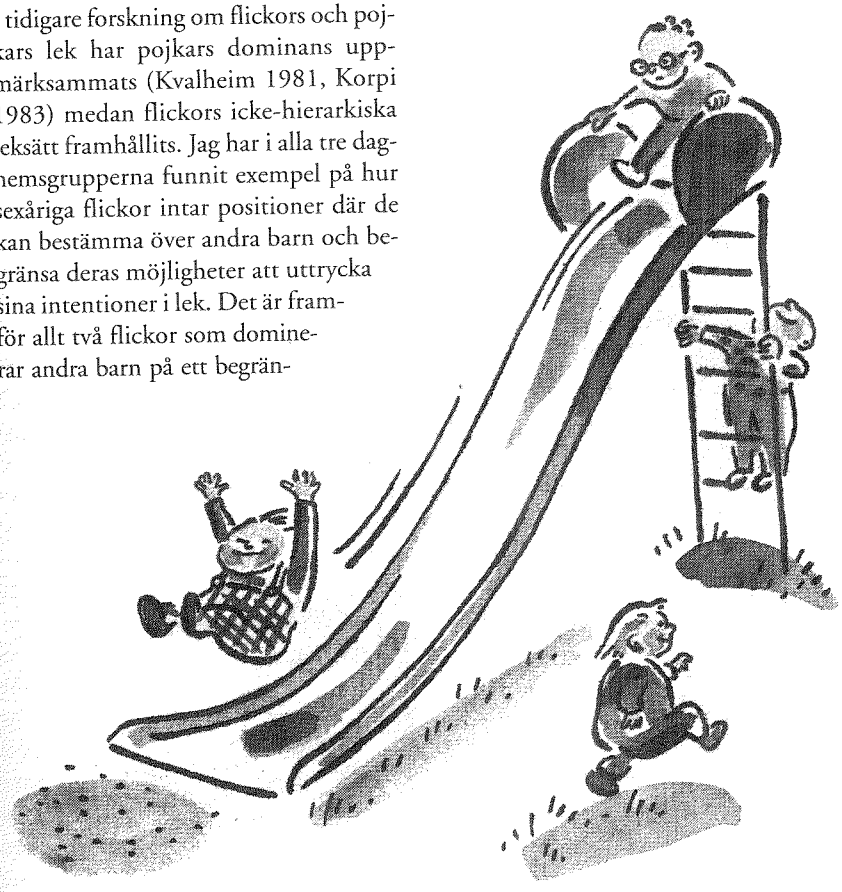
Lekverksamheten betecknas som ett fritt handlingsområde. Här har jag funnit att vuxnas frånvaro respektive närvaro är det yttre villkor som tydligast återverkar på lekens inre villkor och barnens handlingsutrymme. Barnens sätt att samspela med varandra varierar med om vuxna är närvarande eller inte. Äldre barn är mer öppet dominerande mot andra barn, när vuxna inte finns i närheten. Ett annat yttre villkor gäller ålder och kön på de barn som leker tillsammans. Många av de äldre barnen eftersträvar att vara i kontroll. Både bland flickorna och pojkarna är det sexåriga, påhittiga och fantasifulla barn som intar dominerande positioner, både mot jämnåriga och yngre barn. Det tycks som dessa barn kan erbjuda attraktiva leksammanhang och att de andra barnen därför accepterar att de styr villkoren för leken.

Mina analyser av leksituationer visar också hur möjligheter för barnen att inta maktpositioner varierar i olika situationer. Ett barn kan till exempel ha en dominerande position i kuddrummet men vara i underläge ute på gården. Detta aktualiserar genusforskaren Valerie Walkerdines (1990) ståndpunkt att makt skapas i en ständigt föränderlig relation, där man ena stunden har makt och nästa är maktlös.

Fler pojkar dominerar

I tidigare forskning om flickors och pojkars lek har pojkars dominans uppmärksammats (Kvalheim 1981, Korpi 1983) medan flickors icke-hierarkiska leksätt framhållits. Jag har i alla tre daghemsgrupperna funnit exempel på hur sexåriga flickor intar positioner där de kan bestämma över andra barn och begränsa deras möjligheter att uttrycka sina intentioner i lek. Det är framför allt två flickor som dominerar andra barn på ett begränsande sätt. Båda två leker oftare med något yngre flickor än med jämnåriga. De jämnåriga tycks finna det mindre acceptabelt att domineras på samma sätt.

När det gäller pojkarna är det också några av de äldsta som dominerar. Det är överhuvudtaget pojkar som oftare kan skapa sig utrymmen för den typen av positioner. Jag har funnit fler exempel på hur flickor medverkar till att pojkar kan inta dominerande positioner, genom att acceptera deras dominans, än det omvända.

På alla tre daghemmen visar pojkar mer intresse för flickor än tvärtom, ofta genom att retas men också genom att närma sig deras lekar. Att retas kan ses som ett uttryck för maktanspråk, genom att de utsätter flickorna för något som de värjer sig mot. Men det kan också ses som ett sätt att söka kontakt och en önskan om att närma sig. Tidigare forskning (till exempel Annerblom 1983) har framhållit ett mönster där pojkarna tar avstånd från det kvinnliga för att markera sin egen könsidentitet. Det förefaller troligt att pojkar på daghem med både manliga och kvinnliga vuxna inte finner ett sådant avståndstagande lika viktigt.

Ålders- och könsfördelningen

Ett annat av de yttre villkor som visar sig inverka väsentligt på barnens lekmöjligheter är ålders- och könsfördelningen i barngruppen som helhet. På daghemmet Ettan, till exempel, är det en ojämn fördelning av kön och ålder, och det är som om barnen i gruppen inte räcker till för att erbjuda alla barn en fungerande lekgemenskap. De barn som har en bristfällig lekgemenskap med jämnåriga, en flicka och en pojke, riktar sig mot "ersättare" i vuxna eller yngre barn.

Detta aktualiserar utvecklingspsykologen Jean Piagets (1968) begrepp "ekvilibrium" eller "jämviktssträvan". Genom att beskriva den process där barn skapar och delar ordningen i sin gemensamma kultur kan man fokusera på källorna till disekvilibrium (brist på jämvikt) i barns värld (Corsaro 1987). Mitt material visar flera exempel på att bristande möjligheter att få deltaga i lekgrupper är en sådan väsentlig källa till disekvilibrium.

Lekanalyser från alla tre daghemmen visar att det mest centrala uttrycksvillkoret ur barns perspektiv är att få deltaga i lekgemenskap med kamrater. Både observationerna och intervjuerna visar på detta som det mest väsentliga villkoret för daghemsvistelsen. Resultaten visar att barnen i hög grad inverkar på varandras möjligheter både till deltagande och till att kunna uttrycka sina egna intentioner i handling. En del barn har bristande möjligheter att få delta i de leksammanhang de önskar, och att dessa barn riktar sig mot alternativa erbjudanden till lek, till exempel genom att skapa leksammanhang med yngre barn, genom att rikta sig mot vuxna som ersättare eller mot barn av motsatt kön. Det väsentliga tycks vara att bli bemött, bekräftad, att få social respons – om inte i lek så i vuxenledda grupper. Barnen upprättar en balans genom att skapa upplevelser av social kompetens och av att vara delaktiga i utformandet av villkoren för situationer. En önskan om att få vara delaktig i kamratgrupper, att kunna förmedla vem man är och att bli bemött tycks vara en drivkraft till handling.

Den vuxenstyrda samlingen

Samlingen är det mest riktade handlingsområdet; den verksamhet där vuxna tydligast visar vad de förväntar sig av barnen och vad barnen bör rikta sig mot. Resultaten visar på tre villkor i samlingarna som betydelsefulla för barnens aktiva, verbala deltagande. Dessa är samlingens form, dess innehåll samt de vuxnas bemötanden.

Samling på dagis. Bild av Gunna Grähs, ur Det underbara dagishemmet (även sid. 35).

Samlingen har oftast en formell form, som innebär att den vuxne ställer frågor till barnen i turordning. Många av pojkarna berättar utförligt och länge. De ger ofta intryck av att uppskatta att framträda inför gruppen. Flickorna ger oftast korta svar och förhåller sig mer verbalt passiva. Pojkarna yttrar sig också ofta spontant, vilket flickorna sällan gör. Men den formella formen med turordning för också med sig att alla yttrar sig någon gång.

När formen för samlingen är mer informell bidrar många olika delaspekter till att flickorna deltar mer verbalt aktivt. Detta gäller även yngre pojkar som annars är tystlåtna. Under en samling med öppen form kan till exempel den vuxna ställa frågor som barnen kan besvara spontant. Det inbjuder till ett självvalt deltagande som uppfattas som meningsfullt. Annat som väcker engagemang och initiativtagande från barnens sida är när vuxna ställer genuina frågor (det vill säga frågor som de inte själva vet svaret på), när de ber barnen om hjälp samt bejakar deras associationer till egna erfarenheter.

De vuxnas bemötande

Det villkor som tycks mest väsentligt för barnens grad av deltagande vid samlingen är de vuxnas bemötande. Resultaten visar på många tillfällen vid alla tre daghemmen där vuxna genom sina sätt att bemöta pojkar i högre grad medverkar till att skapa utrymme för deltagarpositioner för dem. Pojkarnas erfarenheter av att bli uppmärksammade förstärker sannolikt den lust att framträda som många av dem visar. Detta anknyter till Valerie Walkerdines (1990) diskussion om progressiv pedagogik, där det aktiva, frågande och upptäckande barn som läraren är inriktad på att understödja är liktydigt med pojke. En svensk undersökning om vuxnas och barns relationer i deltidsförskola inrymmer liknande tankegångar. Pojkar i deltidsförskola ställer större krav på de vuxnas uppmärksamhet än vad flickor gör och de vuxna bemöter pojkar mer engagerat och individuellt. Flickor styrs och kontrolleras mer av de vuxna och bemöts mindre engagerat, och flickor lär att underordna sig (Kärrby 1987).

Jag har funnit att flickor ibland kan upptäcka andra erbjudanden än vad de vuxna avser. Medan de vuxna är involverade i samtal med pojkar, förekommer det att flickor i stället interagerar med varandra och att detta delvis accepteras.

Men vid de få tillfällen då en av flickorna intar en oppositionell position kan de vuxnas sätt att reagera tolkas som signaler om att det inte är en flick-position. Det anknyter till en undersökning på fritidshem, som visar att flickor straffas hårdare än pojkar de få gånger de bryter mot regler (Helmadotter 1989).

Flickor skolas till passivitet

Genom att flickor och pojkar i olika grad intar verbalt aktiva positioner gör de också olika erfarenheter vid samlingarna. I *Pedagogiskt program för förskolan* (Socialstyrelsen 1987) uttrycks det tydligt att den kommunikativa kompetensen utvecklas mest när barnet är aktivt. Det har också hävdats att "metainlärning", det vill säga vad barn lär om sin egen förmåga, blir en mer bestående kunskap än själva ämneskunskapen (Dahlberg m. fl. 1991). Jag anser att den metainlärning som barnen är delaktiga i vid samlingar medverkar till att skola in flickor och pojkar i passiva respektive aktiva positioner. Pojkarna kan i högre grad än flickorna bruka samlingarnas erbjudanden om aktivt verbalt deltagande.

Dessa resultat ger en annan bild av flickors och pojkars villkor än *Pedagogiskt program för förskolan* gör. Där framhålls att i förskolan får flickor och pojkar lika mycket uppmärksamhet från vuxna och i daghemmen får flickor till och med mer än pojkar. I programmet betonas också betydelsen av att barn får fullfölja sina intentioner. Mina resultat visar att pojkar får fler tillfällen till detta än flickor. Skillnaderna är tydligast vid samlingar, som visserligen upptar en kort stund av dagen men ändå utgör centrala situationer för daghemmens kommunikationsvillkor. I stort sett alla på avdelningen tar då del av språkhandlingar som barn och vuxna använder och av de meningsinnebörder som dessa uttrycker.

Vuxnas förhållningssätt tycks inte skilja mellan män och kvinnor enligt resultaten i denna undersökning. Både i situationer med kvinnlig och manlig personal interagerar pojkar mer aktivt med vuxna än flickor gör, och får högre grad av gensvar. Vuxna av båda könen tycks förknippa "pojke" med någon som har något att förmedla och är värd intresse i högre grad än de gör med "flicka". Allra tydligast finns dessa skillnaderna i bemötande i situationer där vuxna är mest "lärarlika", som vid samlingarna. Inga Wernersson (1977), forskare i pedagogik, pekar på att trots att lärares uppfattningar om flickor är mer positiv än om pojkar, så föredrar både manliga och kvinnliga lärare att undervisa pojkar. Det relaterar jag till att pojkar på ett annat sätt än flickor fått stöd att framträda och att visa mer av sig själva, det vill säga att inta dessa aktiva positioner som lärare uppskattar. Genom att bemöta flickor och pojkar på dessa skilda sätt förstärker både män och kvinnor traditionella könsroller hos barnen.

I *Lära i förskolan* (Socialstyrelsen 1990) påpekas att förskolan bör kunna hjälpa till att bryta ett passivt överförande av traditionella könsrollsmönster genom ett medvetet förhållningssätt. Resultaten av den här studien tyder dock inte på att det finns ett sådant medvetet förhållningssätt när det gäller hur flickor och pojkar bemöts i förskolan.

REFERENSER

Annerblom, M-L. (1983) *Att förändra könsroller.* Lund: CWK Gleerup.

Corsaro, W. (1987) *Growing into a Modern World.* The Norwegian Centre for Child Research, The University of Trondheim.

Dahlberg, G, Lundgren, U.P, & Åsén, G. (1991) *Att utvärdera barnomsorg.* Stockholm: HLS förlag.

Davies, B. (1989) *Frogs and Snails and Feminist Tales.* Sydney: Allen & Unwin.

Gibson, J.J. (1979) *The Ecological Approach to Visual Perception.* Boston: Houghton, Mifflin.

Helmadotter, A-M. (1989) *Pedagogik för flickor? Om flickors villkor och könsroller på fritidshem.* FOU-rapport nr 113, Socialtjänsten i Stockholm.

Korpi, J. (1983) *Att arbeta med barngrupp.* Stockholm: Socialstyrelsen/Liber.

Kvalheim, I. (1981) *Hur barn lär sig sociala roller.* Lund: Liber Läromedel.

Kärrby, G. (1987) *Könsskillnader och pedagogisk miljö i förskolan.* Institutionen för pedagogik, Göteborgs universitet. Rapport 1987:02.

Lindholm, S. (1979) *Vetenskap, verklighet och paradigm.* Stockholm: A & Wiksell.

Piaget, J. (1968) *Six Psychological Studies.* New York: Vintage.

Qvarsell, B. (1978) *Utvecklingspsykologi och pedagogik.* Lund: Liber Läromedel.

Qvarsell, B. (1984) "Om perspektiv och metod i forskning om barn och barns villkor". I Löfberg, A & Halldén, O. *Perspektiv och forskningsansatser.* Rapport nr 2. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.

Qvarsell, B. (1994) *Tillbaka till Peirce?* Utvecklingspsykologiska seminariets skriftserie Nr 43. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.

Reed, E.S. (1993) "The intention to use a specific affordance" I Wozniak, R. & Fischer, K. (ed.) *Development in Context.* New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Socialstyrelsen (1987) *Pedagogiskt program för förskolan.* Allm. råd 1987:3.

Socialstyrelsen (1990) *Lära i förskolan.* Allmänna råd 1990:4.

Walkerdine, Valerie. (1989) *Counting Girls Out.* London: Virago Press.

Walkerdine, V. (1990) *Schoolgirl Fictions.* London: Virago.

Wernersson, I. (1977) *Könsdifferentiering i grundskolan.* Göteborg: Studies in Educational Sciences, 22

West, C & Zimmerman, D. (1991) "Doing Gender" i Lorber, J & Farell, S (ed.) *The Social Construction of Gender.* London: Sage Publ.

En ”ny” näsa – en ”ny” identitet?

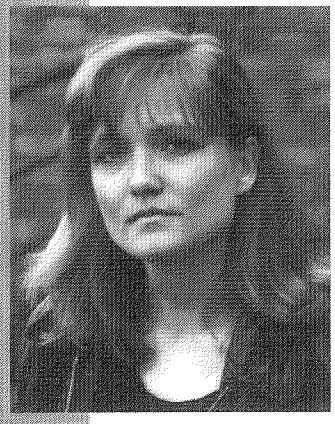
Kosmetisk kirurgi eller så kallade skönhetsoperationer blir allt vanligare. Det händer att unga kvinnor med ursprung i Mellanöstern opererar näsorna, vilka de själva upplever som alltför kraftigt markerade. Hur kan man tolka ett sådant fenomen? Är kvinnorna offer för köns- och etniskt förtryck, eller tar de sina liv i egna händer?

Av Ann Frisell Ellburg

Elif slår sig ned mitt emot mig och stryker försiktigt på sin svullna näsa. Jag frågar henne om hon har gjort sig illa. Nej, jag har opererat den, svarar hon.

Tonårsflickan Elif och jag träffades på en gymnasieskola utanför Stockholm i samband med en undersökning om unga kvinnors syn på kärlek och sexualitet (Frisell 1996). Elif är syriansk, det vill säga hon tillhör en kristen minoritetsgrupp från Mellanöstern (Björklund 1981). På skolan träffade jag även en annan syriansk tonårsflicka, Sofia, som opererat näsan. Till skillnad från Elif förändrades Sofia så dramatiskt efter näsoperationen att jag knappt kände igen henne. Från att ha haft en ganska markerad ”örnnäsa” och kraftiga ögonbryn hade hon efter ingreppet uppnäsa och ögonbrynen hade hon noppat bort till små smala streck.

För syrianska tonårsflickor är disciplinering och estetisering av kroppen viktiga komponenter i formandet av kvinnligheten. Disciplineringen handlar bland annat om flickornas sexualitet som hänvisas till äktenskap och familj, det vill säga flickorna förväntas vara oskulder tills de gifter sig. Att ha föräktenskapliga sexuella kontakter innebär risk för att få dåligt rykte, vilket kan hota både den unga kvinnans och familjens heder och försvåra hennes möjligheter att hitta en lämplig äktenskapspartner. Men detta betyder inte frånvaro av sexuella yttringar. Tvärtom blir flörtande och ”sexiga” utspel via blickar och utsmyckning av kroppen betydelsefulla uttryck för dessa tonårsflickor om det sker inom de givna ramarna att ”synas utan att röras”. De unga kvinnornas skönhet skänker också glans åt familjen och är ett viktigt symboliskt kapital på äktenskapsmarknaden. Skönhetspraktiken handlar både om temporära förändringar, såsom kläder, smink, färgade kontaktlinser, och om permanenta kroppsliga ingrepp i form av näsoperationer.

Ann Frisell Ellburg är fil.mag. och doktorand i socialantropologi vid Stockholms universitet. Hon forskar kring genus, kropp, sexualitet och migrationsprocesser, och har publicerat en studie om unga kvinnors syn på sexualitet, *Kärlek utan sex går an men inte sex utan kärlek* (1996). För närvarande deltar hon i forskningsprojektet ”Äktenskap över gränser” vid Mångkulturellt centrum i Botkyrka. Hon har även startat och varit redaktör för den feministiska tidskriften *bang*.

Mötet med de näsopererade unga kvinnorna väckte mitt intresse för att studera kvinnor och kosmetisk kirurgi närmare (Frisell Ellburg 1996). I den här artikeln kommer jag bland annat att diskutera och lyfta fram olika feministiska perspektiv på kosmetisk kirurgi. Jag kommer också att resonera kring varför unga kvinnor med utländsk bakgrund som lever i Sverige ”väljer” att operera sina näsor. Men först lite om vad kosmetisk kirurgi är, och vad utseendeidealen kan höra samman med.

Vad är kosmetisk kirurgi?

Inom plastikkirurgin finns två slags kirugi som syftar till att rekonstruera kroppen kirurgiskt: dels rekonstruktiv kirurgi, dels kosmetisk eller estetisk kirurgi (Balsamo 1996, Hedén 1996). Rekonstruktiv kirurgi har till uppgift att efter sjukdomar eller olyckshändelser återställa kroppen, medan kosmetisk kirurgi sker av estetiska skäl i för övrigt friska kroppar.

Kosmetisk kirurgi förekommer främst bland kvinnor i västvärlden. I Sverige genomförs tiotusen till femtontusen este-

tiska plastikkirurgiska ingrepp varje år (Hedén 1996). Cirka nittio procent av klienterna är kvinnor som vill göra bröstomformande ingrepp (förstoring, förminskning och lyft av brösten), näsplastik, fettsugning, ögonlocksreduktion,

Kirurgen tar bort pucklar på näsryggen genom att bland annat hamra bort brosk inuti näsan

ansiktslyftning eller "annan korrigering av åldersrelaterade hudförändringar" (Lennholm 1989).

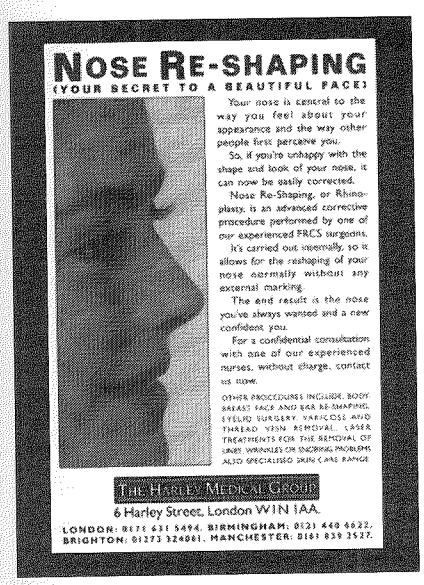
Vid näsplastiker är de vanligaste önskemålen att patienten vill ta bort pucklar på näsryggen genom att bland annat hamra bort brosk inuti näsan, minska en för bred eller "bullig" tipp, höja en hängande nästipp eller räta ut en sned näsa. Mindre vanliga önskemål är att "fylla ut" en svacka på näsryggen, att få en spetsig nästipp något rundare eller bli av med mellan näsborrarna framträdande "hängande" näsown skiljevägg. Snitten läggs oftast på insidan av näsan, vilket kan resultera i ärrbildningar som kan blockera luftpassagen och ge bestående andningsbesvär. Operationen kan också leda till efterblödningar, infektioner. Läkningen kan ta upp till ett år med svullnad och avdomning under tiden. Lika lång tid kan det ta innan slutresultatet visas. Det förekommer även att operationen måste göras om för att den första misslyckades (Finkelstein 1991).

Kosmetisk kirurgi är med andra ord inte ofarligt. Ändå framställs sådana ingrepp i både medierna och inom plastikkirurgin som en befrielseakt för de kvinnor vars utseende förorsakat dem "lidande". Via skönhetsoperationerna kan de "räddas" från sina "plågor" och få en "ny" kropp. Medierna bidrar i hög grad till att göra estetisk kirurgi acceptabelt och betonar ett individualistiskt fritt val, ett "du-kan-bli-vad-du-vill"-perspektiv. Tidningen *Amelia*, till exempel, menar att "bröstoperationer är dyrt, men inget att skämmas över": "Om du vill ha brösten på rätt ställe även utan bh är det kniven som gäller" (Tiwe 1995).

Kroppen som uttryck för kulturen

Den mänskliga kroppen är inte "naturlig" eller universell i den meningen att den skulle vara en biologisk organism som står utanför kulturell och social påverkan och betraktas som likartad över hela världen. Tvärtom hänger kroppen intimt samman med den kultur och det samhälle vi lever i. I *Purity and Danger* beskriver antropologen Mary Douglas (1966) kroppen som en symbol för samhället: "What is carved in human flesh is an image of society".

I det post/senmoderna samhället har kroppen kommit att spela en allt viktigare roll som spegling av den egna iden-

"Om du inte trivs med din näsas utseende och form, kan det lätt rättas till." En av tio annonser för kosmetisk kirurgi i februarinumret 1997 av Cosmopolitan, "the worlds no 1 magazine for young women.

titeten/det egna jaget (Giddens 1991). Vårt utseende "avslöjar" vår karaktär och personlighet, vårt genus, vår kulturella tillhörighet, status och sociala position. Individen förväntas att förmedla olika stilar och identiteter via kroppslig kontroll, genom kost, kosmetika, fysisk träning och kosmetisk kirurgi. Den ideala kroppen är smal, stark, ungdomlig, androgyn och fysiskt vältränad, och reflekterar kulturens grundläggande värderingar om självständighet, självkontroll, tuffhet, tävlingsvilja och ungdom (Bartky 1990). Den materiella kroppen har blivit en plastisk handelsvara som kan manipuleras och omskapas genom bland annat kosmetisk kirurgi för att passa rådande mode, kulturella värderingar och skönhetsideal.

Förekomsten av kosmetisk kirurgi reflekterar vår hälso- och kroppsmedvetna konsumtionskultur som har odlats fram undet 1980- och 1990-talen i västvärlden. Det som tidigare var en medicinsk teknik vars huvudsakliga uppgift var att reparera medfödda eller förvärvade skador på kroppen är numera en industri som materialiserar fantasier om den evigt unga, perfekta kroppen. Plastikkirurgin möjliggör ett gränsöverskridande av tidigare givna gränser; etniska, åldersmässiga och även könstillhörighet.

Gudomliga proportioner

Dessa kroppsliga transformationer sker utifrån mallar för hur en "normal" kropp ska se ut. Plastikkirurgen Per Hedén (1996) skriver i sin populärvetenskapliga bok om plastikkirurgi följande om ideala ansiktsproportioner: "En universell definition av vad skönhet är låter sig inte göras, eftersom delar av skönhetsidealen varierar från kultur till kultur och från tidsperiod till tidsperiod." Samtidigt skriver han:

"Det finns dock flera väl etablerade mått och proportioner på människans yttre som anses ideala. I den västerländska kulturen har Leornardo da Vinci varit en föregångare när det gäller studier och fastläggandet av dessa. /.../ I Leornardo da Vincis beskrivning av "the divine proportions" (gudomliga proportioner) beskriver han ingående de ideala avståndet mellan hakan och näsan lika med avståndet från ögonbryn till hår och lika med höjden på örat. Man kan säga att ansiktet indelas i tredjedelar. Avståndet mellan ögonen ska vara lika med ögonspringans längd och en-

Det ideala förväxlas med det "normala" inom plastikkirugin

ligt den ideala kaukasiska formen skall inte heller näsvingen gå utanför den linje som går vertikalt från inre ögonvrån. Inte heller ska munnen enligt detta synsätt gå utanför den linje som går rakt nerifrån inre kanten på ögats regnbågshinna. Andra ideala mått är en ansiktshöjd lika stor som handen, där ögonen sitter mitt på huvudet, mätt från skallens topp till hakan."

Denna beskrivning speglar en västerländsk idealbild som definieras utifrån en vit, västerländsk kropp. Det ideala förväxlas med det "normala" inom plastikkirugin (Hausman 1995). De ideala ansiktsmåtten framställs som "normala" och därmed eftersträvansvärda. En "normal" kropp förutsätter en "avvikande" för att kunna definieras i termer av normalitet. De "avvikande" kropparna har därför karaktäriserats som de kroppar som tillhör "de andra", det vill säga kvinnor, icke-vita, homosexuella, handikappade eller arbetare (Young 1990a). Den dominerande gruppen som representerar "normalitet" behöver inte definiera sig själv som grupp, eftersom de anses vara det "neutrala", universella, medan "de andra" tvingas karaktärisera sig själva i relation till denna odefinierade dominerande grupp. En vacker, frisk kropp kan med andra ord definieras som sådan endast i relation till en av majoritetssamhället definierad "ful", sjuklig kropp. Den västerländska vita kroppen har i västvärlden länge satts som norm för det fysiska skönhetsidealet, men den icke-västerländska kroppen ses som den "avvikande", "den andra" (Kulick 1991).

Kvinnors utseendefixering och kroppsliga transformationer har tolkats på olika sätt inom den feministiska diskursen – både som förtryck, som aktörskap och som en form av kontroll och "normalisering" av "avvikande" kvinnokroppar.

Skönhetsmyten som könsförtryck

Sett ur könsförtryckarperspektivet kan kvinnors intresse för och vilja att förändra sitt utseende, bland annat genom plastikoperationer, tolkas som ett patriarkaliskt förtryck och en form av maktutövning mot kvinnor och kvinnors kroppar (Chapkis 1986, Faludi 1992, Wolf 1992). Kvinnor blir offer för vad litteraturvetaren och författaren Naomi Wolf kallar "skönhetsmyten", det vill säga för ideologier om kvinnlig underlägsenhet som produceras och upprätthålls genom ett system av kulturella normer kring kvinnlig skönhet. Skönhetssystemets normer handlar om evig ungdom, att vara smal, ha rätt slags figur och ett utseende som stämmer överens med en vit, välbärgad, västerländsk kvinnas. Kvinnor internaliserar detta förtryck via skönhetssystemet och för att leva upp till dessa normer underkastar de sig olika former av kroppsliga förändringar, till exempel bantning och

Skönhetspraktik för en av de "gudomliga", handledd av en man. Norma Jean Dougherty, som den unga flickan här ovan hette, förvandlades gradvis till en av de största skönhetsmyterna i vår tid – Marilyn Monroe.

kosmetisk kirurgi. Kvinnokroppen blir en handelsvara i ett patriarkalt marknadssystem, en vara som kan manipuleras, omformas och rekonstrueras för att bli vackrare och få högre värde.

Könsförtryckarperspektivet har kritiserats för att se kvinnorna som passiva offer utan aktörskap (det vill säga utan egen vilja och förmåga att ta initiativ). Kvinnornas aktiva motstånd förbises,

menar kritikerna.

Ett synsätt som i stället tar fasta på hur kvinnor upplever och förhandlar med sitt jag i relation till sina kroppar lyfts fram av sociologen Kathy Davis (1995) och andra fenomenologiskt inspirerade forskare (bland andra Young 1990b). Fenomenologi innebär att teori och metod utgår från hur människor själva uppfattar och upplever sig själva och sin omvärld, och ur detta perspektiv ser Kathy Davis kvinnorna som aktiva skapare av sina egna liv under komplicerade och motsägelsefulla villkor. Hon vill diskutera kosmetisk kirurgi som ett dilemma och en fråga om identitet snarare än som en självförvållad underordning i ett skönhetssystem.

Skönhetssystemet följer en social och kulturell hierarki som sätter upp normer för vad som är ett "normalt" och ett "avvikande" yttre

Filosofen Susan Bordo och andra feministiska forskare (Balsamo 1996, Bordo 1993, Morgan 1991, Spitzack 1988) kritiserar både könsförtryckarperspektivet och det postmoderna synsätt som Davis företräder. De ser det "gamla" feministiska könsförtrycksperspektivet som endimensionellt, bland annat eftersom det inte tar någon hänsyn till klass, ras, etniska eller sexuella skillnader mellan kvinnor. De menar att man måste diskutera både genusskillnader mellan kvinnor och män vad gäller kroppslig behärskning och de skilda krav som uppstår mellan kvinnor beroende på ojämlika sociala positioner. Inspirerade av den franske filosofen Michel Foucault (1987) tolkar dessa teoretiker makt inte i form av förtryck utan i form av disciplinering genom relationer på mikronivå. Makten upprätthålls inte "ovanifrån" utan ligger utspridd i samhällskroppen och (om)skapas ständigt genom till exempel etablerade handlingsmönster. Kroppen ses som ett säte för social kontroll. Genom att behärska och "normalisera" kroppen skapas lydiga kvinno- och manskroppar efter de rådande idealen.

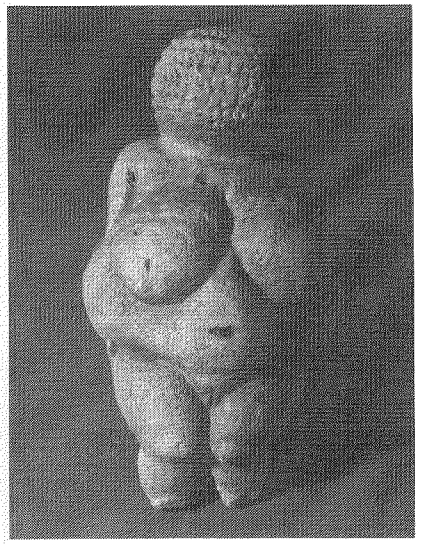
Susan Bordo kritiserar även de postmoderna feministiska forskare, till exempel Kathy Davis, som ser kosmetisk kirurgi i första hand som ett individuellt val. Bordo menar att man behöver tillämpa ett kulturellt och historiskt perspektiv för att förstå vår tids starka kopplingar mellan skönhet och framgång. Dagens västerländska post/senmoderna samhälle är komplext och heterogent vad gäller skillnader mellan klass, genus, etnisk tillhörighet, sexualitet. Detta komplicerar tolkningen av kroppar. Men genom att fokusera på en mångfald av tolkningar riskerar man också, anser hon, att missa effekterna av masskulturens spridning av bilder/ideal när det gäller manligt, kvinnligt, skönhet och framgång.

Bordo menar att masskulturens representationer (framställningar) begränsar. Rasmässiga, etniska och sexuella skillnader sopas undan. Nya stilar och exotiska moden som dyker upp på den kulturella arenan blir inga verkliga alternativ. Skönhetssystemet följer en social och kulturell hierarki som sätter upp normer för vad som är ett "normalt" och ett "avvikande" yttre. Kosmetisk kirurgi kan därför inte enbart tolkas som ett fritt val, ett slags självförverkligande för den individuella kvinnan, utan måste också ses i en post/senmodern västerländsk samhällelig kontext där en utseendehierarki råder och där olika "etniska" utseenden tillskrivs skilda värden. Och där kvinnor i högre grad än män förväntas att försköna, föryngra och "normalisera" sina kroppar efter ett västerländskt utseendeideal som idealiserar en ung, vit, västerländsk kropp.

Detta tydliggörs inom plastikkirurgin. En undersökning vid Lidingökliniken och Sofiahemmet i Stockholm visar att fyrtiofyra procent av de 452 patienterna som genomgått näsplastikoperationer 1994 hade utländsk bakgrund. 126 av 452 personer hade ursprung i Mellanöstern. Kvinnorna från Mellanöstern som skönhetsopererade sina näsor var ofta mellan femton och tjugo år.

Taktik för framgång i det svenska samhället

Förekomsten av näsoperationer bland kvinnor med utländsk bakgrund kan tolkas på flera sätt. På ett individuellt plan kan en sådan operation ses som en förändringsmöjlighet för den enskilda flickan och hennes familj. Syrianska flickor tränas till exemel till att bli betraktade som symbol för familjen och

Olika tider och kulturer, olika kroppsideal. Skulpturen till vänster brukar kallas Venus från Willendorf och har påträffats på en cirka 25 000 år gammal boplats i Österrike. Annonsen till höger är hämtad ur tidskriften ELLE.

accepterar oftast sin roll som dess "skönhetsobjekt". En vacker dotter/syster ger inte bara henne själv utan även familjen bekräftelse, prestige och stolthet. De unga kvinnornas kroppsliga skönhet blir ett (symboliskt) kapital både för den enskilda flickan och för familjen.

Hennes skönhet kan också vara en tillgång på äktenskapsmarknaden. En vackrare dotter kanske blir gift med en ekonomiskt och socialt attraktivare make? Det kan vara en anledning till att familjen satsar på döttrarnas skönhetsoperationer.

Kosmetisk kirurgi bland kvinnor med utländsk bakgrund kan också, liksom namnbyte från ett icke-svenskt till ett mera svenskklingande namn, ses som en taktik på arbetsmarknaden. Människor är inte "culture dopes", det vill säga inte lurade (Bordo 1993). De vet vägen till framgång. En mindre "icke-svenskt" markerad näsa kan vara en fördel i en svensk kontext, exempelvis på arbetet. En ung syriansk kvinna i andra generationen invandrare, tjugotvåriga Nahrin, berättar i *Svenska Dagbladet* om sin näsplastikoperation. Näsan hade enligt Nahrin en puckel, därför ville hon operera den: "Många av oss syrier har stora och inte helt raka näsor. Om vi inte vore i Sverige, skulle vi kanske inte tänkt på det. Men här ser man hela tiden små och raka näsor." (Andersson 1994)

Hon jobbade på resebyrå och upplevde näsan som störande i kundkontakter: "Det kändes besvärande att möta dem i profil. Jag tyckte att folk bara stirrade på min näsa. Till slut blev det ett komplex." Operationen kostade trettontusen kronor och hon uppger i artikeln att hon efter operationen fick bättre självförtroende. Hon säger också att hon känner tio personer som har genomgått samma operation och att de flesta har blivit nöjda. Kosmetisk kirurgi kan sägas bli en "chans" för den enskilda kvinnan, både på äktenskaps- och arbetsmarknaden (Finkelstein 1991). Men förekomsten av näsoperationer bland unga kvinnor med utländsk bakgrund kan också ses som en form av "normalisering" av en "avvikande" kropp för att passa in i det svenska samhället. I TV-programmet *Elbyl* (1996) intervjuas en ung kvinna, Tara, om varför hon ville operera näsan. Hon förklarar: "När man bor i ett sånt här land där alla har så perfekt näsa och de är så små och fina vill man verkligen ha en sådan näsa."

När Tara var arton år bestämde hon sig för att operera näsan. Hennes far hade också gjort det. Efter operationen är hon fortfarande inte nöjd: "Många tror att det kommer att gå jättebra. Det kommer att bli så himla fint, att man kommer att må jättebra. Ett helt nytt liv kommer att börja, men så blir det inte/ .../ Jag kan inte förvänta mig att jag ska få en jätteliten svensk näsa med tanke på att jag har stora ögon och stort ansikte, men jag förväntade mig lite rakare näsa. Jag tycker inte att de har sågat ordentligt här /på näsbenet/. Jag har fortfarande en höknäsa."

Både hennes näsa och tillvaro är i stort sett oförändrade efter ingreppet

Samtidigt tycks Tara inte ångra ingreppet: "Folk som ser mig kanske tycker att den /näsan/ är stor. Men med tanke på att jag har opererat den, så har den psykiskt blivit mindre. Nu kan jag skämta och jag drar mig inte undan när folk talar om näsan."

Den unga kvinnan i *Elbyl*-reportaget definierar en "perfekt" näsa som en "liten och svensk", medan hennes egen är en "stor höknäsa", det vill säga icke-svensk och därmed avvikande. Näsan symboliserar tillhörighet/utanförskap, normalitet/avvikelse. När hon säger: "Jag kan inte förvänta mig att jag ska få en jätteliten svensk näsa/.../ men jag förväntade mig lite rakare näsa/.../ Jag har fortfarande en höknäsa." kan det tolkas på två plan. Uttalandet kan ses som en besvikelse över en i realiteten i stort sett oförminskad näsa, men också som en besvikelse över att utseendeomvandlingen inte fick större sociala konsekvenser. Genom näsplastikoperationen hoppades flickan att "ett helt nytt liv ska börja", vilket hon menar inte har skett. Både hennes näsa och tillvaro är i stort sett oförändrade efter ingreppet. Även om hon fått ett visst mått av ökat självförtroende och vågar skämta om näsan, säger hon följande: "Skulle jag vara född med den här näsan, skulle jag tycka att den var jättestor och jag skulle vilja ha en mindre. Med tanke på att jag gjort en operation ska den vara mindre."

Hennes yttrande visar att näsoperationen kanske kan tolkas som en symbol för hennes vilja till förändring och en ritual som kanske ger en förhoppning om en "ny" identitet, som "icke-avvikande", som svensk? Genom att hon internaliserat en självbild som avvikande kan operationen upplevas som ett sätt att "normalisera" eller "försvenska" eller "förvästliga" sitt utseende.

Valfrihet eller tvång?

Trots att alla kvinnor är mer eller mindre upptagna av sitt utseende, uppstår mer specifika krav i skilda kulturella och historiska sammanhang och för olika grupper. Orsaken till detta är ojämlika sociala positioner. Det förekommer till exempel att svarta rakpermanentar sitt

Utseendehierarkin som reklambyråerna ser den

När tjugofem av Sveriges största reklambyråer i en enkätundersökning 1996 svarar på vilket "främmande utseende" som är mest kommersiellt gångbart på bild värderas afrosvenska modeller högst, därefter kommer franska, italienska, japanska och afroamerikanska fotomodeller. Som mindre kommersiellt gångbara räknas afrikaner, turkar, kurder, zigenare, araber och iranier. (Undersökningen redovisas i tidskriften *Creol*, nr 1 1996)

"afrohår" och bleker hyn. Men när en västerländsk kvinna flätar håret i småflätor för att på så sätt få ett mer exotiskt utseende är det inte samma sak som när en afroamerikansk kvinna rakpermanentar sig. Den vita västerländska kvinnan riskerar inga rasistiska tillmälen för sitt utseende, medan den svarta kvinnans "val" att rakpermanenta håret och bleka huden måste kopplas samman med en kulturell historia av rasistisk, kroppslig diskriminering.

Valfrihetsretoriken som förmedlas inom plastikkirurgin och i populärkulturens dags- och veckotidningsdiskurs mystifierar och raderar ut ojämlikhet vad gäller etnicitet och ras. Tara i exemplet ovan "valde" att operera sin näsa. Men valet behöver inte ses som "fritt". Det kan också innebära en form av tvång att ta ansvar för sin "defekta" kropp och omvandla den för att passa in i samhället.

Kosmetisk kirurgi befäster en västerländsk utseendehegemoni. "Utseendeavvikelser" som kvinnor åtgärdar genom kosmetisk kirurgi gäller inte bara bröstform, fetma eller ålderstecken, utan även etniska utseendemässiga drag. Vad de unga (och det omgivande samhället?) ser som en utmärkande näsa, kraftiga ögonbryn, "krulligt" hår, och mörkbruna ögon kännetecknar "de andra" – "svartskallarna" – som man kanske inte vill tillhöra. Med pengars och plastikkirurgers hjälp möjliggörs permanenta utseendeförändringar. Kvinnorna gör detta både som sociala agenter på ett individuellt plan, och som "skönhetsobjekt" i en patriarkal familje- och samhällsstruktur där kvinnokroppen i högre grad än manskroppen ska kontrolleras och normaliseras utifrån en västerländsk utseendemodell. I kvinnornas kött karvas det heterosexuella, västerländska, patriarkala kvinnokroppsidealet in – genom ett flöde av smärta, blod, ben och brosk.

Namnen på flickorna som nämns i början av texten är fingerade.

REFERENSER

Andersson, Elisabet. (1994) "Jag tyckte folk stirrade", i *Svenska Dagbladet* 1994-11-17.

Balsamo, Anne. (1996) *Technologies of the Gendered Body. Reading Cyborg women.* Durham and London: Duke University Press.

Bartky, Sandra. (1990) *Femininity and Domination. Studies in the Phenomenology of Oppression.* New York and London: Routledge.

Björklund, Ulf. (1981) *North to Another Country. The Formation of a Suryoyo Community in Sweden.* Stockholm: Socialantropologiska institutionen, Stockholms universitet.

Bordo, Susan. (1993) *The Unbearable Weight. Feminism, Western Culture and the Body.* Berkely and Los Angeles: University of California Press.

Chapkis, Wendy. (1986) *Beauty Secrets.* London: The Womens Press Ltd.

Davis, Kathy. (1995) *Reshaping the Female Body.* The Dilemma of Cosmetic Surgery. New York and London: Routledge.

Douglas, Mary. (1966) *Purity and Danger. An analysis of the concepts of pullution and taboo.* London and New York: Routledge.

Elbyl, TV-program. 1996-11-25, i Sveriges Television, Kanal 1, kl. 22.00-22.45.

Faludi, Susanne. (1992) *Backlash. Kriget mot kvinnorna.* Norstedts.

Finkelstein, Joanne. (1991) *The Fashioned Self.* Cambridge: Polity Press.

Foucault, Michel. (1974) *Övervakning och straff.* Lund: Studentlitteratur.

Frisell, Ann. (1996) *Kärlek utan sex går an men inte sex utan kärlek.* Botkyrka: Mångkulturellt centrum.

Frisell Ellburg, Ann. (1996) *Blod, brosk, fettceller och silikon. Kvinnor och kosmetisk kirurgi.* Uppsats för magisterkurs, vårterminen 1996. Stockholm: Socialantropologiska institutionen, Stockholms Universitet.

Giddens, Anthony. (1991) *Modernity and Self-identity. Self and Society in the Late Modern Age.* Cambridge: Polity Press.

Hausman, Bernice L. (1995) *Changing Sex. Transsexualism, Technology and the Idea of Gender.* Durham and London: Duke University Press.

Hedén, Per. (1996) *Plastikkirurgiboken. Om skönhetsideal, estetik och rekonstruktiv kirurgi.* Stockholm: Silander & Fromholtz.

Kulick, Don. (1991) "Vad är sexualitet? Vad är kroppen? Vad är kärlek?", i *Ottar* nr 2.

Lennholm, Bo. (1989) "Varning för icke konpetenta 'skönhetsoperatörer'. Allt fler komplikationer och dåliga terapiresultat.", i *Läkartidningen*, volym 86, nr 15.

Morgan, Kathryn Pauly. (1991) "Women and the Knife: Cosmetic Surgery and the Colonization of Womens Bodies", i *Hypatia* vol. 6, nr 3.

Sjögren, Annick. (1993) *Här går gränsen. Om integritet och kulturella mönster i Sverige och medelhavsområdet.* Värnamo: Arena.

Spitzack, Carole. (1988) "The Confession Mirror: Plastic Images for Surgery", i *Canadian Journal of Political and Social Theory*, vol. 12, nr 1-2.

Tiwe, Eva. (1995) "Dina bröst", i *Amelia* nr 3.

Wolf, Naomi. (1996) *Skönhetsmyten. Hur föreställningar om skönhet används mot kvinnor.* Stockholm: Natur och Kultur.

Young, Iris Marton. (1990a) *Justice and the Politics of Difference.* Princeton, New Jersey: Princeton.

Young, Iris Marion. (1990b) *Throwing Like a Girl and Other Essays in Feminist Philosophy and Social Theory.* Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

På spaning efter kompetensen

Vad händer när män tar plats i förskolan? Bidrar de med annat kunnande och andra kvaliteter än den kvinnliga personalen? Barnomsorgspersonal i Malmö har skrivit dagbok, diskuterat och tolkat sitt vardagsarbete tillsammans med en forskare.
Fokuseringen på könsskillnader tenderar dock att ge en förenklad bild av "kvinnligt" och "manligt" förhållningssätt, anser recensenten.

Av Ingrid Karlsson

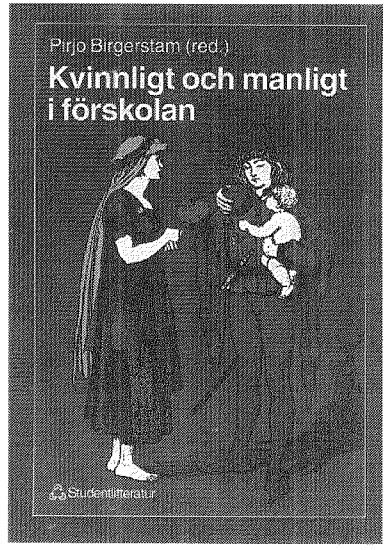
Under hela förskolans historia har kvinnor varit i majoritet som personal. Förskollärayrket skapades delvis för att ge de borgerliga kvinnor som inte kunde hoppas på att bli gifta en möjlighet att försörja sig. Det nya yrket hotade inte vare sig männens försörjningsmöjligheter eller plats i samhället. Samtidigt har de samhälleliga besluten som rört förskolan alltid tagits av män, och en manlig norm har varit styrande. Pedagogen Hillevi Lenz Taguchi visar i en artikel i *Nordiske Udkast: Journal for Critical Social Science* (1996) att förskolan på trettio- och fyrtiotalen knappast var en emancipatorisk miljö utom för enstaka kvinnor. De värderingar och tänkesätt som då rådde inom barnstugorna låg nära de rådande i samhället för övrigt. Det finns ingen anledning att tro att detta förhållande skulle ha ändrat sig. Den brittiska utbildnings- och genusforskaren Valerie Walkerdine, exempelvis, beskriver i *Schoolgirl Fictions* (1990) utifrån engelsk kontext hur förskollärare i dag starkt bidrar till att upprätthålla den manliga överhögheten, bland annat med hjälp av utvecklingspsykologin.

Vad är det då som händer när män börjar söka sig till förskolan? I dag finns ett litet antal och har så gjort i ungefär tjugofem år. Diskussioner har förts om vad män tillför och vad som kan vara problematiskt. Männen har betraktats som hot, ansetts föra in manlig dominans. Inga Wernersson från pedagogiska institutionen vid Göteborgs universitet ansåg redan för ett femtontal år sedan att männen i förskolan snarare konserverade könsrollerna än tvärtom. Männen har också setts som "räddare i nöden" för små pojkar som saknat manliga identifikationsobjekt. Att män överhuvudtaget finns i förskolan kan anses ha ett positivt symbolvärde, de visar att vård och fostran av små barn även kan vara ett manligt jobb.

I dag börjar männen i förskolan själva göra sina röster hörda och de anklagar kvinnor bland annat för att ta sig tolkningsföreträde när det gäller idéer och verksamhet inom barnomsorgen. Tydligt är att män och kvinnor

Kvinnligt och manligt i förskolan

Pirjo Birgerstam (red.)
Lund: Studentlitteratur 1997

Boken är en rapport från Malmö-projektet "det jämställda dagiset". Manliga och kvinnliga förskollärare behandlar innebörden av begreppet "kompetens" inom förskolan. Syftet är att sätta ord på och synliggöra vad som är förskollärares kompetenser och att utröna om dessa eller vissa av dem är könsspecifika. Författare är Pirjo Birgerstam, fil. dr i psykologi och universitetslektor vid psykologiska institutionen i Lund, samt Marie-Louise Ekberg, Gittan Ericson, Åke Johansson och Lars Larheden, förskollärare i Malmö.

får problem i sitt samarbete på grund av olika sätt att tänka och handla.

I en nyutkommen bok, *Kvinnligt och manligt i förskolan*, bearbetar psykologen Pirjo Birgerstam manliga och kvinnliga förhållningssätt i förskolan, bland annat med avsikt att ge könen större förståelse för varandra. Ett antal förskollärare behandlar innebörden av begreppet "kompetens" i yrket. Syftet är att sätta ord på och synliggöra vad som är förskollärares kompetenser och att utröna om dessa eller vissa av dem är könsspecifika.

När det gäller rättvisa och att använda sig av regler tillämpar männen "lika för alla" men kvinnorna "till var och en efter behov"

Dagbok i grupp

Metoden kallas "dagbok i grupp" och bygger på en arbetspsykologisk forskningsmetod utarbetad av Jitka Lidén. Förskollärarna, de kvinnliga valda av sina chefer och de manliga utifrån ett manligt nätverk för förskollärare i Malmö, har skrivit dagbok om sitt arbete under en dag. De har sedan träffats i könsseparerade grupper för att diskutera och associera kring vad som skrivits. Olika subjektiva uppfattningar möts och samlas till ett material som tolkas både av förskollärarna själva och av den vetenskapligt skolade projektledaren. Resultaten formas till olika berättelser – Birgerstams, kvinnornas och männens.

Vetenskapligt vilar undersökningen på fenomenologisk grund, det vill säga dess teori och metod utgår från hur förskollärarna själva uppfattar och upplever sig själva och sin omvärld. "Kompetens" analyseras sålunda utifrån förskollärarnas egna uppfattningar om vad som är en kompetent handling, i vilka situationer dessa handlingar visar sig och vad man vill uppnå med dem.

Birgerstam och förskollärarna anser utifrån Michael Polyanyi och Bertil Rolf att professionell kompetens endast kan uppnås genom att man förutom att inneha praktisk färdighet och pedagogisk förmåga medvetet reflekterar över vad man gör och vad man vill åstadkomma med sitt arbete.

De stora ambitionerna delas av båda könen

Förskollärarnas kompetenser är av många slag och enligt Birgerstam är åtminstone de flesta ambitionerna gemensamma för kvinnor och män. Alla vill arbeta för en bra verksamhet för barnen. Alla anser också att samarbete och en god föräldrakontakt är viktigt; att självkännedom, engagemang, glädje och lust är förutsättningar för att målen ska kunna uppnås.

Det könsspecifika försöker man dra fram i ljuset genom att männen och kvinnorna i undersökningen hålls isär. Motiveringen är att "kvinnor och män skulle få möjlighet att reflektera över sitt yrkeskunnande och formulera sina mål, värden och metoder på sina egna könsspecifika villkor med eget tolkningsföreträde".

Skillnaderna visar sig finnas inte i målsättningarna utan i hur och vad man vill göra för att uppnå dem, det vill säga i strategierna. Kvinnor och män betonar också olika delar av verksamheten. Ett exempel på vad som betecknas som kvinnligt är en fokusering på människor, relationer och på kommunikativa kompetenser. Kvinnornas beskrivningar av "de kompetenta handlingarna" gäller ofta social och psykologisk omsorgsaktivitet och har sin grund i det egna känslomässiga engagemanget. Männen i undersökningen "är" mera uppgifts- och handlingsorienterade och definierar kompetensen efter vad de gör. Birgerstam sammanfattar det som att i tankar och handlingar utgår männen mera från det generella och kvinnorna från det specifika. När det till exempel gäller rättvisa och att använda sig av regler tillämpar männen "lika för alla" men kvinnorna "till var och en efter behov". Männen anges också vara mer framtidsorienterade och kvinnor "här och nu"-inriktade. Intressant att notera är att ord som "ansvar", "helhet" och "kreativitet" delvis har olika betydelser för männen och kvinnorna i undersökningen. Kreativitet för kvinnor är lika med att skapa ordning i ett kaos och för männen att skapa utmaningar för barnen.

De funna kompetenserna jämförs i ett avsnitt med de målsättningar som finns i några av förskolans styrdokument. Alla de olika kompetenserna är viktiga i sammanhanget och kan föras till olika målsättningar. Birgerstam drar slutsatsen att män och kvinnor rimligen kompletterar och behöver varandra i förskolan.

Boken är en delrapport från projektet "det jämställda dagiset" och anger därmed en emancipatorisk inriktning. Och att försöka få män och kvinnor att förstå varandras olikheter kan naturligtvis bidra till att samarbetet underlättas i ett "här och nu"-tänkande. Frågan är dock i vilken mån det bidrar till en förändring av den del av våra könsroller som är socialt skapade.

Unikt och fascinerande empiriskt material

Materialet som används i undersökningen – det vill säga dagboksanteckningarna och det material som grupperna sammanställt – är unikt och fantastiskt. Att tolkningarna bygger på de inblandade förskollärarnas egna subjektiva upplevelser och reflexioner känns positivt och bidrar till att man tror på författarnas intentioner att skapa så "autentisk, begriplig och trovärdig förståelse" som möjligt. Även sättet att låta män, kvinnor och projektledare framträda med olika berättelser bidrar till det intrycket.

Men jag anser att det material som samlats in skulle också kunna användas på annat sätt. Nämligen för att beskriva det olikartade och det komplexa i den situation personalen på daghem i vårt postmoderna samhälle befinner sig i. Lokala pålitliga empiriska kunskaper där fokus läggs på det mångfasetterade

Att försöka finna en enhetlig kvinnlig diskurs genom att välja ut erfarna förskollärare ger en starkt förenklad bild

och där olika röster och perspektiv kommer till uttryck, förordas till exempel av forskare som Rhedding Jones och Patti Lather. Med en sådan infallsvinkel skulle man kunna finna exempel på andra sätt att tänka och vara som manliga och som kvinnliga förskollärare. I verkligheten förhåller det sig ju så att många kvinnor har manliga drag och vice versa. Birgerstam skriver själv att den polariserade bilden är en skapelse för att ge bättre förståelse för de problem personalen möter i sitt samarbete.

För att komma vidare vore det fruktbart att försöka studera den mer komplexa bilden av hur männen och kvinnorna i sin sammansatthet tänker och arbetar. Det är väsentligt att finna exempel på nya möjliga vägar att arbeta på ett frigörande sätt med barnen utan att det är könet som avgör vad det blir av verksamheten.

Psykologi och pedagogik

Gunilla Dahlberg och Hillevi Lenz Taguchi beskriver i *Förskola och skola* (1994), ett förarbete till Förskola – Skola-kommitténs betänkande, hur ett psykologiskt perspektiv under lång tid varit härskande i förskolan. Vårdande och sociala aspekter har betonats. Samhället vill i dag i stället införa ett mer pedagogiskt präglat tänkande utifrån ett lärandeperspektiv, vilket bland annat regeringsbeslutet att flytta över förskolan till utbildningsområdet är ett tecken på. Ett lärandeperspektiv förs i Birgerstams undersökning i första hand fram av män. Vad kan det innebära? Är det kvinnliga tänkandet mera påverkat av traditioner och tänkande inom utvecklingspsykologi och socialpsykologi? Har kvinnor svårare att öppna sig för ett lärandeperspektiv eller tar det förändrade synsättet på lärande i förskolan inte tillvara kvinnors erfarenheter och reflexioner?

Nej, så enkelt är det självfallet inte. Här anser jag att Birgerstam gereraliserar alltför starkt. Som förskollärare vet jag att även många kvinnor vill föra in ett starkare fokus på lärandet samtidigt som åsikterna kring "lärande" starkt går isär. Det finns varierande ståndpunkter som "låt barnen leka och vara ifred", Reggio-Emilia-inspirerade tankar och, i någon mån, även röster för en starkt strukturerad skolliknande verksamhet. Genomgående finns dock ett avståndstagande från skolan och skolverksamheten, ett avståndstagande som faktiskt funnits med sedan förskolans första dagar då kvinnorna i barnträdgårdarna medvetet benämndes barnträdgårdsledarinnor och inte "lärarinnor".

Det finns ett problem med urvalet av de kvinnliga förskollärarna i Birgerstams undersökning. Ur "kompetensletarsynvinkel" är det bra, men ur ett genusperspektiv mera tveksamt att den kvinnliga gruppen består av sju mycket erfarna och ambitiösa förskollärare. I verklighetens arbetslag finns människor från olika samhällsklasser, från olika etniska grupper och med olika utbildningar. Tänkesätten är många och motstridiga. Att försöka finna en enhetlig kvinnlig diskurs genom att välja ut erfarna förskollärare ger därför en starkt förenklad bild, främst av förskolepersonals sätt att tänka men även i någon mån att vara.

Den tysta kunskapen tas fram

I boken förhåller man sig till vad förskollärare medvetet kan tänkas fundera kring, och till den tysta kunskap som genom reflexion kan dras fram i ljuset. Förskolan präglas enligt min mening också starkt av ett rutiniserat institutionaliserat arbetssätt, vilket kvinnornas "här och nu"-arbetssätt kan relateras till. Trots professionaliseringssträvanden och högskoleutbildning för förskollärare är det fortfarande mycket svårt för en utomstående att se vem som är förskollärare och vem som är barnskötare. Arbetssättet verkar sitta i kroppen och skillnaderna finns i uppfattningar och i ord, inte i handling.

Kvinnligt och manligt i förskolan är mycket bra när det gäller beskrivningen av de många kompetenser som en förskollärare kan ha. När det gäller att försöka bryta de ovan beskrivna rutinmässiga förkroppsligade arbetssätten kan exemplen och metoden i boken vara murbräckor för arbetslag och daghem som behöver starta reflexionsprocesser i sitt arbete. Ur denna synvinkeln fungerar urvalet av "mästarförskollärare" utmärkt och de exempel som ges är matnyttiga, roliga och inspirerande.

Till sist vill jag rekommendera boken till alla som på olika sätt har med förskolan att göra. Den är lättläst och intresseväckande, speciellt avsnitten som förklarar metod och utgångspunkter. Förskollärare och barnskötares intresse för forskning och utvecklingsarbete kan väckas genom att läsa om denna metod som verkligen ger röst åt barnomsorgspersonalens egna erfarenheter och reflexioner.

Ingrid Karlsson är doktorand i pedagogik vid Linköpings universitet och har arbetat som förskollärare i många år. För närvarande är hon deltidsanställd på Centrum för Barn- och Ungdomsvetenskap.